

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Гуманітарно-педагогічний факультет

Кафедра філософії та міжнародної комунікації

ФІЛОСОФІЯ З ОСНОВАМИ ЛОГІКИ

Навчально-методичні вказівки для студентів факультету ветеринарної медицини, спеціальності 212- «ветеринарна медицина» ОС «магістр» НУБіП України (скорочений термін)

Київ - 2024

УДК 101.3 (075.8)

Рекомендовано Вченою радою гуманітарно-педагогічного факультету
НУБіП України протокол № 5 від 19.11.24 року.

Укладачі: канд. філос. наук, доц. Супрун Аліна Григорівна

Рецензенти:

Матвієнко І. С.- канд. філос. наук, доцент, доцент кафедри філософії та міжнародної комунікацій НУБіП України

Гнатівська Г.В.– канд. філос. наук, доцент кафедри історії філософії КНУ ім. Тараса Шевченка

Навчально-методичні вказівки з дисципліни «Філософія з основами логіки» для студентів факультету ветеринарної медицини спеціальності 212 «Ветеринарна медицина» ОС «Магістр» НУБіП України» (скорочений термін). Методичні вказівки містять курс лекцій, теми семінарських занять, завдання для самостійної роботи студентів, теми рефератів та есе, список рекомендованої літератури, практичні рекомендації щодо підготовки до цих видів занять, словник термінів.

Для студентів спеціальності «Ветеринарна медицина» ОС «Магістр».

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Загальні методичні рекомендації із самостійного вивчення курсу «Філософія з основами логіки»	5
Плани семінарських занять	6
Методичні вказівки до виконання модульних контрольних завдань..	21
Приклад екзаменаційного завдання. Політика оцінювання.....	22
Питання до іспиту з курсу «Філософія з основами логіки».....	38
Тестові завдання з курсу «Філософія з основами логіки»	40
Словник філософських термінів.....	45
Список рекомендованої літератури.....	58

ПЕРЕДМОВА

За останні роки в житті українського народу відбулися істотні зміни. Йде докорінна перебудова буквально всіх сфер суспільного життя: матеріально-виробничої, суспільно-політичної і духовної. Процеси змін охоплюють як сферу суспільного буття, так і сферу суспільної свідомості. Саме тому в системі гуманітарної підготовки студентів також відбуваються модернізаційні перетворення, спрямовані на удосконалення духовного та діяльнісного розвитку особистості, піднесення як загального, так і специфікованого рівня освіченості й культури.

«Філософія з основами логіки» як навчальна дисципліна предметно інтегрується з дисциплінами, які забезпечують подальшу гуманітарну й природничо-наукову підготовку студентів-ветеринарів. Основна її мета: надання знань з філософії та основ логіки і критичного мислення як вищого теоретичного рівня світогляду, що віддзеркалює сутнісні характеристики буття людини, соціуму і природи та основні форми їх взаємодії. Навчити оперувати логічною термінологією з метою визначення сфери функціонування раціонального (абстрактно-логічного) мислення, правильно формулювати запитання, користуватися критеріями істини у медичній практиці. Підготовка студентів, формування їх філософської культури як теоретичного підґрунтя університетського рівня підготовки спеціалістів високої якості та актуалізація національної свідомості майбутньої медичної еліти.

запропонована програма має дати студентам цілісний виклад основних проблем філософії, логіки, основ критичного мислення; визначити принципи взаємодії світоглядних орієнтирів людини з питаннями біоетики; навчити студентів самостійно орієнтуватись в палітрі філософських напрямків, течій і шкіл; сформулювати вміння співвідносити філософські, світоглядні ідеї та теорії з практикою суспільного життя, професійною діяльністю в галузі медицини та охорони здоров'я тощо; створити належну теоретичну основу для вільного світоглядного самовизначення кожного

Основними завданнями курсу є:

- визначити сутнісні основи взаємозв'язку філософії та медицини;
- сформулювати логічне мислення на основі критичного аналізу шляхом засвоєння основних знань в галузі філософії;
- навчитися логічно мислити задля ефективного розв'язання проблем власного особистісного розвитку та власної медичної практики;
- критично аналізувати сучасні медичні проблеми на основі засвоєного логічного знання
- окреслити умови формування особистості, її свободи, відповідальності за збереження життя, природи, культури;
- розкрити специфіку філософії та основ логіки як необхідної умови розвитку для майбутніх медиків адже саме вона є світоглядною і водночас методологічною основою, на базі якої відбувається засвоєння гуманітарних, загальноосвітніх, фундаментальних та прикладних дисциплін.
- обґрунтувати свою світоглядну та громадську позицію;

- застосувати знання, яких було набуто під час вивчення курсу “Філософія та основи логіки”, в процесі вирішення професійних завдань, в процесі розробки соціальних й екологічних проектів, організації міжлюдських відносин;
- розуміти і об’єктивно оцінювати досягнення культури, пояснювати феномен культури та цивілізації;

З метою інтенсифікації процесу навчання, удосконалення контролю за засвоєнням матеріалу, доцільно акцентувати увагу на самостійному засвоєнні навчального курсу. Таке вивчення передбачає самостійне опрацювання студентами філософської літератури, написання есе, складання конспектів лекцій, участь у роботі студентських наукових конференцій, гуртків, семінарів, «круглих столів», дискусій, виконання творчих завдань, пов’язаних з реалізацією модульно-рейтингової системи навчання.

ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ІЗ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ КУРСУ «ФІЛОСОФІЯ З ОСНОВАМИ ЛОГІКИ»

Починати вивчення теми радимо з ознайомлення з планом та ключовими питаннями.

Головним джерелом для вивчення теми мають бути рекомендовані основні навчальні підручники, навчально-методичні посібники, методичні вказівки та конспект лекцій, а також додаткова література.

Навчальний матеріал слід уважно прочитати, законспектувати, дати відповіді на питання для самоконтролю.

Рекомендуємо скласти словничок ключових та невідомих понять, що зустрілися при вивченні матеріалу. Також доречно зробити словник персоналій. Це сприятиме кращому засвоєнню матеріалу.

Звертаємо увагу, що вивчення кожної наступної теми обов'язково передбачає ґрунтовне засвоєння попереднього матеріалу. Якщо студент стикається зі складнощами розуміння матеріалу, то радимо застосовувати логічну процедуру аналізу – розбиття проблеми на складові елементи. Після вивчення окремих частин матеріалу, необхідно синтезувати вивчений матеріал та оцінити проблему в її цілісності. Важливим є також дотримання логічної послідовності при засвоєнні теми.

Сприятимуть засвоєнню тем виконання модульних контрольних робіт, відповіді на тестові завдання.

Специфічною формою самостійного вивчення теми є написання рефератів. Реферат – це самостійна письмова праця студента, що має засвідчити знання основної новітньої літератури за темою, а також вміння викладати її зміст. Теми рефератів та пропонована література містяться у даному посібнику, план реферату узгоджується з викладачем.

При підготовці до екзамену рекомендуємо звернути ретельну увагу на питання та тестові завдання, що містяться в даному посібнику.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З ФІЛОСОФІЇ З ОСНОВАМИ ЛОГІКИ

Тема 1. Філософія як універсальний тип знання. Філософські основи біології (2)

1. Світогляд, його структура, функції, історичні типи.
2. Специфіка філософського знання: істотні ознаки та класифікація дисциплін.
3. Східна та західна традиції філософування: умови виникнення та особливості існування.
4. Основні етапи розвитку філософського знання. Методологія історико-філософського пізнання.
5. Філософські основи біології.

Питання та завдання для самостійної роботи:

1. Де, коли, чому і як виникла філософія?
2. На яку потребу духу відповідає філософія?
3. У чому полягають особливості філософських знань?
4. Розкрийте взаємозв'язок філософії та науки.
5. Як співвідносяться філософія й ідеологія? Чому філософія не може бути ідеологією?
6. Доведіть спільне та відмінне в релігії та філософії.
7. Проаналізуйте структуру та основні соціально-культурні функції філософії.
8. Прокоментуйте «екстравертивність» західної та «інтравертивність» східної філософії.
9. Доведіть, що історія філософії є не співіснування філософських систем, а процес розвитку філософії. Чим би ви аргументували, що історія філософії значною мірою визначається філософією історії?
10. Чому недостатньо читати філософські твори, аби зрозуміти їх основні ідеї?
11. Визначіть взаємозв'язок філософії і медицини.

Реферати

1. Світогляд та його структура
2. Філософія в системі культури
3. Основні теми філософських роздумів
4. Особливості розвитку східної та західної філософії
5. Міфологія як перший історичний тип світогляду.
6. Медицина лікує тіло, а філософія – душу.

Література

1. Горський В.С. Історія філософії в контексті культури // Філософ. та соціол. думка – 1991. – № 3.
2. Григорьева Т.П. Дао та логос: Зустріч культур. – М., 1992.
3. Косарев А. Філософія міфу: Міфологія та її евристична значимість. – К.: ПЕРСЭ; – СПб., 2000.
4. Кримський С.Б. Філософія як шлях людяності та надії – К., 2000.
5. Мамардашвілі М.С. Як я розумію філософію. – М., 2010.
6. Ортега-и-Гассет Х. Що таке філософія. – К., 2002.

Тема 2. Античні філософські підстави європейської освіти і науки Наука логіка (2)

1. Натурфілософський етап розвитку давньогрецької філософії: проблема першопочатку (Фалес, Піфагор, Парменід, Геракліт) та взаємозв'язку руху та матерії (Емпедокл, Анаксагор, Демокріт).
2. Класичний період давньогрецької філософії (софісти, Сократ).
3. Антична класика у пошуках обґрунтування ідеального у філософських системах Платона й Арістотеля.
4. Еллінізм як завершальний етап розвитку античної філософії (епікуреїзм, скептицизм, стоїцизм, неоплатонізм).
5. Логіка як філософська дисципліна.
6. Основи логіки в епоху античності.

Питання та завдання для самостійної роботи:

1. Віднайдіть суттєву різницю в змісті давньогрецької й давньоіндійської (давньокитайської) філософій та вкажіть їх спільні ознаки.
2. Проаналізуйте історичне значення філософії Сократа.
3. Які особливості філософії Платона?
4. Розкрийте характерні риси онтологічного вчення Арістотеля, його теорії пізнання та вчення про суспільство.
5. арістотелівська логіка.

Реферати

1. Основні етапи розвитку античної натурфілософії
2. Проблема людини в філософії Античності
3. Вчення Платона про пізнання
4. Основні ідеї праці Арістотеля «Метафізика»
5. Античні концепції держави (Платон, Арістотель)
6. Основні течії і представники елліністичної філософії
7. Античні філософи про початки логіки.

Література

1. Арістотель. Метафізика // Арістотель. Твори: В 4 т. Т. 1. – К., 2012.
2. Мамардашвілі М. К. Лекції з античної філософії. – К., 1997.
3. Платон. Государство // Платон. Сочинения. Т. 3. – М., 1994.
4. Реале Дж., Антисери Д. Західна філософія від витоків до наших днів. Античність. – Спб., 1994.
5. Татаркевич В. Історія філософії: т. 1: Антична і середньовічна філософія. – Львів, 1997.
6. Фрагменти ранніх грецьких філософів. Ч. 1. – К., 1989.

Тема 3. Філософія епохи Середньовіччя та Відродження. Схоластична логіка (2)

1. Особливості християнського способу філософування (теоцентризм, креаціонізм, провіденціалізм).
2. Патристика: Тертулліан, Оріген, Діонісій Ареопатит. Філософія Аврелія Августина.

3. Схоластика: осягнення Бога засобами розуму (Ансельм Кентерберійський, Фома Аквінський); проблема універсалій (номіналізм і реалізм).
4. Схоластична логіка.
5. Християнський містицизм (Майстер Екгарт).
6. Гуманістична спрямованість філософії доби Відродження (Данте Аліг'єрі та Ф. Петрарка).
7. Різновиди ренесансного пантеїзму (Н. Кузанський і Дж. Бруно).
8. Утопічні проекти філософії Відродження (Т. Кампанелла та Т. Мор).
9. Утилітаристична спрямованість ренесансної філософії (Л. Валла та Н. Макіавеллі).

Питання та завдання для самостійної роботи:

1. Розкрийте філософські джерела теоцентризму.
2. Чому саме Августин Блаженний є автором розуміння часу як однолінійної перспективи?
3. Що зближує Августина і Платона і що їх роз'єднує?
4. Чому й нині не припиняється суперечка між номіналістами та реалістами?
5. Які риси середньовічної філософії зберегли свою актуальність? Аргументуйте відповідь.
6. Яке філософське значення відкриттів М. Коперніка та Дж. Бруно?

Реферати

1. Основні етапи розвитку середньовічної філософії
2. Проблемні питання філософії патристики
3. Співвідношення віри та розуму в філософії доби Середньовіччя
4. Августин Блаженний про виникнення історії
5. Співвідношення філософії та теології в творчості Фоми Аквінського
6. Філософська суперечка номіналізму і реалізму
7. Філософія італійського гуманізму
8. Натурфілософська проблематика філософії доби Відродження
9. Різновиди ренесансного пантеїзму
10. Соціальні утопії доби Відродження
11. Політична філософія Н. Макіавеллі

Література

1. Аврелій Августин. Сповідь. – К., 2010.
2. Александрова О. Філософія середніх віків та доби Відродження. – К., 2002.
3. Горфункель А.Х. Філософія епохи Відродження. – К., 2003.
4. Зеньковський В.В. Основи християнської філософії. – М., 1997.
5. Коплстон Ф.Ч. Історія середньовічної філософії. – М., 1997.
6. Макіавеллі Н. Государ. – К, 2009.
7. Рассел Б. Історія західної філософії: В 2 т. Т. 1. – К., 2003.
8. Татаркевич В. Історія філософії: т. 1: Антична і середньовічна філософія. – Львів, 1997.
9. Фома Аквінський. Про початки природи // Час, істина, субстанція: від античної раціональності до середньовіччя. – К., 2001.

Тема 4.

Філософія Нового часу та епохи Просвітництва як світоглядна основа Європейського устрою. Логіка Нового часу. (2)

1. Беконівська програма реорганізації пізнання як висхідний пункт філософії Нового часу.
2. Позиції класичного раціоналізму: дуалізм Р. Декарта, пантеїзм Б. Спінози, монадологія Г. Ляйбніца.
3. Різновиди новоєвропейського емпіризму (Т. Гоббс, Д. Локк).
4. Специфіка науки логіки в епоху Нового часу.
5. Суб'єктивний ідеалізм Дж. Берклі та позиція агностицизму Д. Юма.
6. Характерні риси Просвітництва. Просвітницькі ідеї Вольтера і Ж.-Ж. Руссо.
7. Просвітницьке тлумачення теорії суспільного договору.

Питання та завдання для самостійної роботи:

1. Доведіть вплив наукової революції XVI-XVII ст. на подальший розвиток філософії.
2. Проаналізуйте протистояння матеріалізму й ідеалізму, раціоналізму й ірраціоналізму та виявіть моменти їх дотику.
3. Розкрийте характерні риси, притаманні основним типам емпіризму та раціоналізму.
4. Покажіть позитивний аспект критики «привидів» Беконом.
5. Доведіть історичне значення раціоналістичної методології.
6. Порівняйте раціоналістичну філософію Декарта і Спінози й назвіть їх спільність та специфічну особливість кожної.
7. Чому монадологія Г. Ляйбніца мала плідні наслідки в критиці механістичного світогляду?
8. У чому полягає механістичне бачення світу у французьких матеріалістів XVIII ст.?

Реферати

1. Місце філософії Нового часу в поступі європейської думки
2. Принципи побудови класичного раціоналізму: дуалізм чи монізм?
3. Структура та чинники досвіду в емпіричній філософії Нового часу
4. Критика ідеї матеріальної субстанції Дж. Берклі
5. Несубстанційні підстави філософії Д. Юма
6. Історія терміну «Просвітництво»
7. Засади програми культивування розуму в філософії Просвітництва
8. Принципи філософського деїзму в просвітницькій філософії
9. Теорія природного права в філософії Просвітництва

Література

1. Адорно Т., Хоркхаймер М. Діалектика Просвітництва. – К., 2007.
2. Бекон Ф. Новий органон // Бекон Ф. Твори: В 2 т. Т. 2. – К., 2010.
3. Вольтер. Філософські твори. – К., 2010.

4. Гоббс Т. Левіафан // Гоббс Т. Твори в 2-х томах. Т. 2. – К., 2009.
5. Гусев В. І. Історія західноєвропейської філософії XV – XVII ст. – К., 1994.
6. Декарт Р. Роздуми про метод // Декарт Р. Твори: В 2 т. Т. 1. – К, 2009.
7. Локк Д. Опыт о человеческом разуме // Локк Д. Избранные философские произведения. В 2-х томах. Т. 2. – М., 1960.
8. Рассел Б. Історія західної філософії – К., 1995.
9. Реале Дж., Антисері Д. Західна філософія від витоків до наших днів Т. 3. – К., 2006.
10. Руссо Ж.-Ж. Трактати. – М., 2008.

Тема 5. Німецька класична філософія та її роль у становленні сучасної філософської традиції (2)

1. Докритичний і критичний періоди в творчості І.Канта.
2. Філософська система та діалектичний метод Г. Гегеля.
3. Критика німецького ідеалізму в філософській антропології Л.Фоєрбаха.
4. Обґрунтування концепції «матеріалістичного розуміння історії» в філософії марксизму.
5. Німецька класична філософія як перспектива некласичного бачення світу.

Питання та завдання для самостійної роботи:

1. Проаналізуйте особливості німецької класичної філософії.
2. Прокоментуйте характерні риси філософії І. Канта.
3. Розкрийте сутність категоричного імперативу І. Канта.
4. Прокоментуйте зміст триактного циклу творчої діяльності «Я» за Фіхте.
5. Доведіть особливість натурфілософії Q ! Шеллінга.
6. У чому полягає унікальність філософської системи Гегеля та особливості його раціоналізму?
7. Чому Фейєрбах називає свою філософію антропологізмом? Аргументуйте відповідь.
8. Що допомогло Марксу відкрити нові перспективи для матеріалістичної інтерпретації проблем історії та культури?

Реферати

1. Сутність «коперніканського повороту» І. Канта
2. Основні положення філософської концепції Й. Фіхте
3. Система трансцендентального ідеалізму Ф. Шеллінга
4. Г. Гегель про форми відношення мислення до об'єктивності
5. Гуманістичні ідеї філософії Л. Фьєрбаха
6. Категорії «суспільного буття» і «суспільної свідомості» в філософії марксизму

Література

1. Віндельбанд В. Від Канта до Ніцше. – М., 2006.
2. Гайденко П.П. Парадокси свободи у вченні Фіхте. – К., 2006.
3. Гегель Г.В.Ф. Лекції з історії філософії. В 3-х томах. Т. 3. – С-Пб., 1994.
4. Гулига А.В. Німецька класична філософія. – К., 2006.
5. Кант І. Критика чистого розуму. – К., 2000.
6. Скратон Р. Коротка історія Новітньої філософії. – К., 1998.

Тема 6-7. Некласична філософія XIX-XX ст. Проблеми коеволюції. (4)

1. Історичні форми позитивізму.
2. Прагматизм (Ч. Пірс, У. Джеймс, Дж. Дьюї).
3. Позараціональні виміри «життя» в філософії (А. Шопенгауер, Фр. Ніцше, А. Бергсон).
4. Антропологія фрейдизму (З. Фрейд, К. Юнг, Е. Фромм).
5. Проблема сутності й існування в екзистенціалізмі (С. К'єркегор, М. Хайдеггер, К. Яс перс, Ж.-П. Сартр, А. Камю).
6. Герменевтика як онтологія розуміння (Ф. Шлейєрмахер, В. Дільтей, Г.-Г. Гадамар, П. Рікер).
7. Феноменологічна концепція Е. Гуссерля.
8. Основні етапи розвитку структуралізму (К. Леві-Стросс, М. Фуко, Р. Барт).
9. Філософія доби Постмодерну.
10. Проблеми коеволюції.

Питання та завдання для самостійної роботи:

1. Окресліть основні етапи становлення позитивістської філософії.
2. Доведіть спільне і відмінне у поглядах представників аналітичної філософії та неопозитивізму.
3. Проаналізуйте особливості «критичного раціоналізму» К. Поппера.
4. Проілюструйте генезу ірраціоналізму у філософській традиції та покажіть особливості ірраціоналізму С. Керкегора і А. Шопенгауера.
5. Що сприяло появі «філософії життя» та які її характерні риси?
6. Що лежить в основі істинності ідей, теорій прагматизму? Ваші аргументи.
7. У чому полягає сутність феноменологічної редукції Е. Гуссерля?
8. Як розуміють гуманізм філософи-екзистенціалісти та що таке «екзистенція»?

Реферати

1. Предмет філософії і класифікація наук в філософській концепції Г. Спенсера
2. Концепція «надлюдини» Ф. Ніцше
3. Етапи розвитку особистості в філософії С. К'єркегора
4. Розвиток позитивістської філософії у XX столітті
5. Метод феноменологічної редукції в філософії Е. Гуссерля
6. Проблема свободи в екзистенціалізмі
7. Герменевтичні пошуки Г.-Г. Гадамера
8. Структуралістська критика традиційної філософії

Література

1. Аналітична філософія. Вибрані тексти. – М., 1993.
2. Гадамер Г. Істина і метод. – К., 2002.
3. Гайденко П.П. Прорив до трансцендентного : Нова онтологія XX століття. – К., 1997.

4. Зарубіжна філософія ХХ ст. – К., 1993.
5. Ільїн І.П. Постмодернізм: від витоків до кінця століття. – К., 1998.
6. Кушаков Ю.В. Карл Маркс і кінець німецької класичної філософії // Дні-науки – 1997: Матер. наук. доп. та вист. Студ., асп., викл., докт. – К., 1997. – Ч.1.
7. Кьєркегор С. Страх и трепет. – К., 1993.
8. Лук'янець В.С., Соболь О.М. Філософський постмодерн. – К., 1998.
9. Маркс К. Тези про Фейєрбаха // Енгельс Ф. Людвиг Фейєрбах и кінець класичної німецької філософії. – К., 2010.
10. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Книжка для всіх і ні для кого. – К., 1993.
11. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей. – К., 1998.
12. Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – це гуманізм // Сумерки богів. – К., 1989.
13. Шопенгауєр А. Світ як воля і уявлення. – К., 2012.

Тема 8. Українська філософія. Історія і сучасність (2)

1. Філософські ідеї в культурі Київської Русі.
2. Гуманістичні ідеї у філософській думці України (XV-XVII ст.).
3. Києво-Могилянська Академія та її роль в формуванні української філософії.
4. Філософія Г. Сковороди.
5. Українська академічна філософія в кінці ХІХ – початку ХХ ст.
6. Розвиток філософської думки України у ХХ ст.
7. Унікальні риси українського світогляду.
8. Українська філософія в іменах.
9. Сучасна українська філософія.

Питання та завдання для самостійної роботи:

1. З якого часу і чому слід починати відлік історії української філософії?
2. Якою спрямованістю відзначалась киево-руська філософська думка: «епістемністю» чи «софійністю»? Доведіть свою позицію.
3. Шляхом аналізу філософських курсів професорів Києво-Могилянської академії виявіть їх справжній зміст: як зразків оригінальної творчості чи, може, зразків популяризації набутків західноєвропейської філософії.
4. Покажіть спільне й відмінне у філософських поглядах Г. Сковороди та професорів Києво-Могилянської академії, де навчався філософ.
5. Визначте особливості філософствування Г. Сковороди.
6. Розкрийте сутність українського філософського романтизму та охарактеризуйте творчість найяскравіших представників.
7. Які основні проблеми української національної ідеї вирішує філософія та на які напрями вона поділяється? Дайте їх аналіз.

Реферати

1. Історія української філософії. Її предмет, метод та значення.
2. Філософська думка Києворуської доби
3. Філософія України доби Бароко
4. Філософська творчість Г. Сковороди
5. Співвідношення розуму та серця в філософській концепції П. Юркевича
6. Місце І. Франка в історії української філософської думки
7. Історіософія М. Грушевського.

8. Проблема національної еліти в історіософії Д. Донцова.
9. Ю. Липа та Л. Ребет як теоретики українського націоналізму.
10. Проблема «Схід-Захід» у творчості М. Хвильового і О. Шпенглера.

Література

1. Горський В.С. Філософія в українській культурі. – К., 2001.
2. Історія філософії України. – К., 1994.
3. Кузьміна С. Філософсько-педагогічна спадщина П. Юркевича. – К., 2002.
4. Розвиток філософській думки на Україні. – Львів, 2014.
5. Русін М.Ю., Огороднік І.В. Українська філософія в іменах. – К., 1997.
6. Сковорода Григорій: образ мислителя. – К., 1997.
7. Ушкалов Л. Світ українського бароко. – Харків, 1994.
8. Філософія Відродження в Україні. – К., 1990.

Тема 9. Онтологія: Гносеологія.

Особливості методології пізнання в біологічних науках.(2)

1. Філософське розуміння світу як єдності об'єктивної дійсності і сутнісних сил.
2. Філософській зміст категорії «буття». Взаємозв'язок різних форм буття.
3. Сучасні уявлення про Всесвіт.
4. Проблема буття людини в світі.
5. Діалектика як вчення про загальний розвиток. Основні принципи та закони діалектики.
6. Вчення про категорії (Платон, Арістотель, Ф. Аквінський, І. Кант, Гегель, М. Хайдеггер).
7. Методологія пізнання у природничих науках.

Питання та завдання для самостійної роботи:

1. Який зміст філософського розуміння буття на різних етапах розвитку філософії?
2. Охарактеризуйте три основні концепції буття (матеріалістичну, ідеалістичну, некласичну) в історії філософії.
3. Які є форми (сфери) буття та в чому полягають їхні особливості?
4. Розкрийте специфіку буття людини.
5. Що таке «світ» і чому він є тільки там, де є людина? Ваші аргументи.
6. Чому «світ» – це завжди ціле?
7. Доведіть принципову відмінність між об'єктивістською і суб'єктивістською традицією у філософії щодо тлумачення світу.
8. Проаналізуйте зміст категорій (субстанція, простір, час, причинність тощо) як структури буття.

Реферати

1. Поняття онтології та її типи
2. Вихідні принципи та категорії теорії буття
3. Діалектика буття і небуття
4. Простір і час як форми існування

Література

1. Попович М.В. Рациональність і виміри людського буття. - К., 1997.

2. Добронравова І.С. Практична філософія пост некласичної науки про наукову істину та людську свободу. // «Філософія освіти» - № 2. – 2014. - С. 224-234.
3. Нестеренко В.Г. Вступ до філософії: онтологія людини. – К., 1995.
4. Основы онтології. – К., 1997.
5. Хайдеггер М. Кант и проблема метафизики. – К., 1997.
6. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства [Текст] / Деніел Белл // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія; [упоряд. В. Лях] – К.: Либідь, 1996. – С.194–250.
7. Філософія: світ людини. Курс лекцій (Табачковський В. Г., Булатов М. О., Хамітов Н. В.). – К.: Либідь, 2003.

Тема 10. Філософська антропологія. Людина як біосоціальний феномен (2)

1. Проблема людини в філософії.
2. Свідомість як філософська проблема.
3. Природничі та соціально-історичні засади свідомості.
4. Мислення, мова, мозок, їх взаємозв'язок.
5. Структура свідомості.
6. Людина як біосоціальний феномен

Питання та завдання для самостійної роботи:

1. Чому слово «свідомість» є багатозначним і коли в європейській філософії з'являється поняття «свідомість»?
2. Проаналізуйте тлумачення свідомості на різних етапах розвитку філософії.
3. Концепції свідомості, що існують в історії філософії, поділяють на два типи – індивідуалістські та колективістські. Точку зору яких ви поділяєте і чому?
4. Що таке «технологічний вимір» свідомості й у чому він виявляється?
5. Проаналізуйте свідомість у контексті відношення людини до тіла.
6. Охарактеризуйте визначальні ознаки свідомості.
7. Проаналізуйте компонентну структуру свідомості.
8. Дайте оцінку рівневої структури свідомості.
9. У чому полягає взаємозв'язок мови і свідомості?
10. Що таке самосвідомість і які її функції?

Реферати

- 1.
4. Самосвідомість і несвідоме: проблема взаємозв'язку.
5. Свідомість, самосвідомість, підсвідомість: форми вияву.
6. Індивідуальна і суспільна свідомість: спільне й відмінне.

Література

1. Бичко І.В. Філософія: Курс лекцій. – К., 2003.
2. Лой А. М. Проблема свідомості: історичність досвіду // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 7.
5. Попович М.В. Рациональність і виміри людського буття. - К., 1997.
6. Проблема сознания в современной западной философии. – М., 1989.

7. Фрейд З. Психологія несвідомого. – К., 2010.
8. Шпет Г. Свідомість та її власник // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 2.

**Тема 11. Основні закони логіки. Логічні основи теорії аргументації.
(2)**

1. Поняття як початкова форма мислення.
2. Логіка як наука.
3. Основні закони логіки.
4. Логічні основи аргументації.
5. Логіка в медичних дослідженнях.

Питання та завдання для самостійної роботи:

1. Що вивчає наука логіка? Аргументуйте відповідь.
2. Як у логіці визначались і сьогодні визначаються об'єкт та суб'єкт пізнання? Проілюструйте на конкретних прикладах.
3. Чому пізнавальне відношення суб'єкта має суспільно-історичний характер. Доведіть свою позицію.
4. Доведіть, що чуттєве й раціональне в пізнанні – це два рівні єдиного нерозривного процесу.
5. Хто має рацію (і чому?) у поглядах на пізнання: прибічники сенсуалізму, раціоналізму чи інтуїтивізму? Ваші аргументи.
6. Розкрийте співвідношення понять «логіка» і «мислення».

Реферати

1. Соціокультурна детермінація пізнавальної діяльності
2. Історичні типи співвідношення суб'єкта і об'єкта пізнання
3. Проблема раціональності в пізнанні і культурі
4. Гносеологічні та екзистенціальні виміри істини
5. Структура творчого процесу у пізнанні

Література

1. Бургін М. Феномен знання // Філософська та соціологічна думка. – 1995. – № 3 – 4.
2. Лой А.М. Проблема свідомості: історичність досвіду // Філософська та соціологічна думка. – 1992. – № 7.
3. Петрушенко В. Епістемологія як філософська теорія пізнання. – Львів, 2000.
4. Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія; [упоряд. В. Лях] – К.: Либідь, 2016.
5. Ярошовець В.І. Людина в системі пізнання. – К., 1996.

**Тема 12. Формальна логіка і медицина. Роль логіки у діяльності
медика (2)**

1. Наука як вища форма пізнавальної діяльності та соціальний інститут. Класична, неklasична і постнеklasична наука.
2. Форми та рівні наукового пізнання. Теорія як форма наукового пізнання
3. Формальна логіка.
- 4.

5. Емпіричні методи наукового пізнання (спостереження, вимірювання, експеримент).
6. Наукові методи теоретичного дослідження (формалізація, аксіоматичний метод, гіпотетико-дедуктивний метод).
7. Роль логіки у діяльності медика.

Питання та завдання для самостійної роботи:

1. Охарактеризуйте основні форми наукового пізнання.
2. Розкрийте зміст загальнонаукових методів пізнання (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, моделювання).
3. Закони формальної логіки.
4. Охарактеризуйте основні проблеми сучасної методології науки.
5. Розкрийте роль інтуїції у процесі пізнання та творчості.

Реферати

1. Історичні типи співвідношення філософії та логіки
2. Філософія та наука про метод наукового пізнання
3. Теорія як форма наукового пізнання
4. Емпіричні методи дослідження
5. Методи дослідження неklasичної науки

Література

1. Башляр Г. Новий раціоналізм. – К., 2017.
2. Гуссерль Э. Криза європейських наук та трансцендентальна феноменологія // Питання філософії. – 1992. – № 7.
3. Добронравова І.С., Білоус Т.М., Комар О.В. Новітня філософія науки // Підручник для студентів філософських факультетів та аспірантів – Київ: «Логос», 2009
4. Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озадовська Л.В. Сучасний науковий дискурс: оновлення методологічної культури. – К., 2000.
5. Чуйко В.Л, Рефлексія основоположень методологій філософії науки. – К., 2000.=
6. Шишков С. Антигуманні потенції науки // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – №7-8.

Тема 13. Філософські проблеми медицини та ветеринарії (2)

1. Сутність та специфіка соціального пізнання. Класичні та неklasичні підходи до побудови соціальної реальності.
2. Лінійний і цивілізаційний підхід до періодизації суспільного розвитку.
3. Суспільство як предмет філософського аналізу. Соціум як історичний процес.
4. Сутність і структура соціальних відносин. Різновиди класифікацій соціальних спільнот.
5. Діяльність як спосіб існування соціального.
6. Соціум і індивід. Поняття про особу.
7. Політична система суспільства.

Питання та завдання для самостійної роботи:

1. У чому полягає специфіка соціального пізнання та які його основні методологічні засади?
2. Розкриваючи зміст поняття «суспільство», покажіть відмінність і єдність «соціального універсалізму» (Платан, Б. Паскаль) і «соціального атомізму» (Епікур, Т. Гоббс).
3. Охарактеризуйте сучасні основні підходи до розуміння суспільства.
4. Доведіть, що суспільство є самоорганізуючою та саморозвиваючою системою.
5. Що відрізняє суспільство як систему від інших систем?
6. Якщо соціум – нова якість стосовно окремої людини, то чи не означає це нівелювання в ньому індивідуального? Ваші аргументи.
7. Доведіть, що соціальна група є основною структурною одиницею суспільства.
8. Проаналізуйте місце і роль малих соціальних груп у формуванні соціальної природи індивіда.
9. Якими б аргументами ви підтвердили те, що великі соціальні групи є основними суб'єктами суспільного буття?
10. Чим би ви довели, що нація є духовно-біосоціальна даність людства?

Реферати

1. Соціальна філософія в системі філософського знання і в системі соціальних наук
2. Матеріалістична модель соціальної реальності
3. Позитивістська модель соціальної реальності
4. Концепція ідеальних типів М. Вебера
5. Суспільство як система соціальних відносин
6. Соціальна структура суспільства
7. Класифікація історичних типів суспільства (К. Поппер, Р. Арон, Д. Белл, О. Тоффлер)
8. Філософія політики

Література

1. Андрущенко В.П. Історія соціальної філософії (західноєвропейський контекст). – К., 2016.
2. Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки. – К., 2013.
3. Дюркгейм Э. Про розподіл суспільної праці. – К., 2015.
4. Йонези Масуда. Гіпотеза про генезис Homo intelligens // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія. – К., 1996.
5. Маркс К. До критики політичної економії. Передмова // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. Т. 13. – К., 1963.
6. Рябов С. Політика як соціальне явище // Політологічні читання. – К., 1994.
7. Феномен нації: основи життєдіяльності. – К., 1998.
8. Шинкарук В. До питання про принципи діалектики як методології суспільствознавства // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 9-10.

9. Щокін Г. Концепція соціального розвитку: висновки для України. – К., 2002.

Тема 14. Проблеми антропології та біоетики: шляхи їх вирішення. (2)

1. Імплицитність проблематики філософської антропології в різних формах культури. Статус філософської антропології в структурі філософських знань в класичній філософії.
2. Виникнення «філософської антропології» як певного напрямку та традиції (М. Шелер, Г. Плеснер, А. Гелен).
3. Філософська антропологія як вступ до філософії культури. Ідея універсальності культури.
4. Уречевлення і відчуження в контексті людської діяльності.
5. Біоетика як сфера людського осмислення.

Питання та завдання для самостійної роботи:

1. Охарактеризуйте основні філософські проблеми антропогенезу.
2. Чи культура є причиною трансформації людини в біологічно неповноцінну істоту, чи біологічність людини є причиною виникнення культури? Доведіть дилему.
3. Чому праця людини безпосередньо пов'язана з мисленням? Ваші аргументи.
4. Чи є людина лише соціальною істотою? Яке місце в людській сутності має біологічний фактор? Обґрунтуйте свою позицію.
5. Як взаємопов'язані знаряддя праці людини і виникнення суспільства?
6. Охарактеризуйте основні виміри свідомості.
7. Яка роль «біологічності» та «соціальності» у виникненні свідомості?
8. Приблизником яких (і чому?) концепцій свідомості ви є: індивідуалістичних чи колективістських?
9. Які форми має людське буття?
10. Покажіть специфіку духовного буття людини.

Реферати

1. Унікальність та універсальність феномену людини в світі
2. Проблема людського початку
3. Проблема сутності та існування людини
4. Культура як предмет філософської рефлексії
5. Історичні типи гуманізму

Література

1. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства [Текст] / Деніел Белл // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія; К.: Либідь, 1996
2. Гоше М. Демократія проти себе самої [Текст] / М. Гоше; [Пер. з франц., післямова та прим. О. Йосипенко, С. Йосипенко]. – К.: Український Центр духовної культури, 2006.
3. Добронравова І.С. Практична філософія постнекласичної науки про наукову істину та людську свободу. // «Філософія освіти» - № 2. – 2014
4. Кутирев В.О. Людина і світ: три парадигми взаємодії//Філософська та соціологічна думка. – 1990. – № 4.

5. Черній А.М. Онтологія духовності. – К., 1996.
6. Шпенглер О. Закат Європи. – Ростов-на-Дону, 1998.
7. Бути людиною [Текст] / Мирослав Попович. - К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2013. - 223 с.

Тема 15. Філософія свідомості. Філософія культури (2)

1. Свідомість як область філософського пізнання.
2. Свідомість і духовний світ людини.
3. Свідомість і несвідоме.
3. Ментальність і свідомість: точки дотику.
4. Поняття культура та філософія культури
5. Культура як область людської діяльності і як область знання.
6. Культура в контексті глобальних проблем людства.

Питання та завдання для самостійної роботи:

1. Розкрийте основні етапи становлення культури як галузі філософських знань.
2. Проілюструйте взаємозв'язок понять «культура» і «цивілізація».
3. Сучасний світ – це окультурений простір: ваша інтерпретація цього судження.
4. Проаналізуйте головні проблеми досліджень у філософії культури.
5. Штучний інтелект: міф чи реальність? Відповідь аргументуйте.
6. Охарактеризуйте сучасні моделі розвитку техніки.

Реферати

1. Природа свідомості.
2. Феноменологія духу Е.Гусерля: сучасна інтерпретація.
3. Філософські проблеми свідомості.
4. Людина і культура
5. Мистецтво і культура

Література

1. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. / Г. Йонас. – К.: Лібра, – 2014
2. Кириллін В.А. Сторінки історії науки і техніки. – К., 2010.
3. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика. – К., 1996.
4. Крянев Ю.В. Філософські проблеми науки і техніки. – К., 2010.
5. Ленк Х. Роздуми про сучасну техніку. – К., 2016.
6. Мітчелл К. Що таке філософія техніки? – К., 2015.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИКОНАННЯ МОДУЛЬНИХ КОНТРОЛЬНИХ ЗАВДАНЬ

Модульна контрольна робота являється є проміжною атестацією, яка проводиться після вивчення програмного матеріалу кожного з 4-х змістових модулів.

Модульна контрольна робота має визначити рівень знань студента з програмного матеріалу змістового модуля, отриманих під час усіх видів занять і самостійної роботи.

Модульна контрольна робота проводиться у формі тестового опитування. Тестових завдань в одному варіанті, як правило – 30. В одному варіанті вміщені різні типи тестових завдань:

- відкриті (завдання з вільним складанням відповіді). При відповіді на питання студент пише слово або коротку фразу.
- завдання типу «вірно-невірно» (у відповідь на питання студент вибирає між «вірно», «невірно»).
- закриті (завдання з наданими відповідями:
 - вибіркові (студент вибирає відповідь на питання з декількох варіантів відповідей, при чому питання можуть припускати одну або кілька правильних відповідей);
 - на відповідність (вони складаються зі списку імен або тверджень, які повинні бути безпомилково зіставлені один до одного з іншим списком імен або тверджень)

Засвоєння студентом програмного матеріалу змістового модуля вважається успішним, якщо він набирає 18-30 правильних відповідей. Кожна правильна відповідь зараховується як 1 бал.

Після проведення модульних контрольних робіт і визначення їх рейтингових оцінок визначається рейтинг студента з навчальної роботи.

ПРИКЛАД ЕКЗАМЕНАЦІЙНОГО ЗАВДАННЯ. ПОЛІТИКА ОЦІНЮВАННЯ.

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ			
ОС: Магістр Спеціальність: Ветеринарна медичина	Кафедра Філософії 2023-2024 н.р.	ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № ____ з дисципліни «Філософія»	«Затверджую» Зав. кафедри філософії: _____
Екзаменаційні питання			
1. Багатоманіття визначень поняття філософія.			
2. Філософія біології.			
Тестові завдання різних типів			
Питання 1. Яке визначення філософії є недостатньо повним?			
1	світогляд – це форма самосвідомості особистості та суспільства;		
2	світогляд – це сума знань про світ;		

3	світогляд – це здоровий глузд;
4	світогляд – це інтегральне духовне утворення, що спонукає до практичної дії.

Питання 2. Що є головним об'єктом східної філософії;

(у бланку відповідей правильну відповідь впишіть одним словом)

Питання 3. Антична філософія:

1	автономна щодо інших сфер суспільного життя;
2	відкрита та доступна для всіх громадян;
3	розвивається стихійно;
4	носить сакральний характер.

Питання 4. Закінчіть вислів Тертуліана.

«Вірую, бо» (у бланку відповідей правильну відповідь впишіть одним словом)

Питання 5. Співвіднесіть метод та його тлумачення.

1. дедукція;	А) метод дослідження певних об'єктів, що передбачає відтворення їхніх властивостей на іншому об'єкті – моделі, що є аналогом оригінального об'єкта; Б) сходження думки у пізнанні від загального до одиничного; В) процес відходу від певних якостей та відносин досліджуваного явища з одночасним виділенням потрібних для дослідника властивостей; Г) встановлення подібності, відповідності в певних сторонах, властивостях між нетотожними об'єктами.
2. абстрагування;	
3. моделювання;	
4. аналогія.	

Питання 6. У Новий час філософія є:

1	замкненою системою знань;
2	відкритою системою знань;
3	носить сакральний характер;
4	розгалуженою системою знань.

Питання 7. Співвіднесіть філософський напрям та його представників.

1. Л.да Вінчі;	А) натурфілософія;
2. М.Кузанський;	Б) структуралізм;
3. М.Фуко;	В) постпозитивізм;
4. Л.Лаудан;	Г) герменевтика.

Питання 8. Кому належить праця „Новий Органон” ?

(у бланку відповідей правильну відповідь впишіть одним словом)

Питання 9. Характерними рисами філософії ХХ ст. є:

1	академічність;
2	спрямованість на абсолютне;
3	тематична розмаїтість;
4	варіативність.

Питання 10. Яка із рис не є характерною для української філософії:

1	кордоцентризм;
---	----------------

2	індивідуалізм;
3	екзистеційність;
4	раціоналізм.

Під час вивчення курсу «Філософія з основами логіки» передбачено використання методики проблемного навчання, технології дистанційного навчання та модульно-рейтингова системи навчання. Реалізація компетентнісного підходу до навчання передбачає використання в навчальному процесі активних та інтерактивних форм проведення занять:

1. Пояснювально-ілюстративний метод або інформаційно-рецептивний. (рецепція - сприйняття).

Студенти одержують знання на лекції, з навчальної або методичної літератури, через екранний посібник в "готовому" виді: сприймають і осмислюють факти, оцінки, висновки й залишаються в рамках репродуктивного (відтворюючого) мислення.

2. Репродуктивний метод (репродукція - відтворення)

Застосування вивченого на основі зразка або правила. Діяльність студентів носить алгоритмічний характер, тобто виконується за інструкціями, приписаннями, правилами в аналогічних, подібних з показаним зразком ситуаціях. Організовується діяльність студентів за кількарізковим відтворенням засвоєваних знань. Для цього використовуються різноманітні вправи, лабораторні, практичні роботи, програмований контроль, різні форми самоконтролю. Застосовується у взаємозв'язку з інформаційно-рецептивним методом (який передує репродуктивному). Разом вони сприяють формуванню знань, навичок і вмій в студентів, формують основні розумові операції (аналіз, синтез, узагальнення, перенос, класифікація).

3. Метод проблемного викладу.

Педагог до викладу матеріалу ставить проблему, формулює пізнавальне завдання на основі різних джерел і засобів. Показує спосіб рішення поставленого завдання. Спосіб досягнення мети - розкриття системи доказів, порівняння точок зору, різних підходів. Студенти стають свідками й співучасниками наукового пошуку. Перевагою методу є те, що студенти не тільки сприймають, усвідомлюють і запам'ятовують готову інформацію, але й стежать за логікою доказів, за рухом думки педагога.

4. Частково-пошуковий, або евристичний, метод.

Полягає в організації активного пошуку рішення висунутих у навчанні (або сформульованих самостійно) пізнавальних завдань. Пошук рішення відбувається під керівництвом педагога, або на основі евристичних програм і вказівок.

Процес мислення здобуває продуктивний характер. Процес мислення поетапно направляється й контролюється педагогом або самими учнями на основі роботи над програмами (у тому числі й комп'ютерними) і навчальними посібниками. Метод дозволяє активізувати мислення, викликати зацікавленість до пізнання на лекційних і практичних заняттях.

5. Дослідницький метод.

Проводиться аналіз матеріалу, постановки проблем і завдань і короткого усного або письмового інструктажу студентів. Студенти самостійно вивчають літературу, джерела, ведуть спостереження й виміри й виконують інші дії пошукового характеру. Завдання, які виконуються з використанням дослідницького методу, повинні містити в собі всі елементи самостійного дослідницького процесу (постановку завдання, обґрунтування, припущення, пошук відповідних джерел необхідної інформації, процес рішення завдання). У даному методі найбільш повно проявляються ініціатива, самостійність, творчий пошук у дослідницькій діяльності. Навчальна робота безпосередньо переростає в наукове дослідження.

Ще одна класифікація методів навчання Перовського С.І., Голанта Є.Я., побудована на основі виділення джерел передачі змісту:

- Словесні: джерелом знання є усне або друковане слово (розповідь-пояснення, бесіда, лекція)

- Практичні методи: Студенти одержують знання й уміння, виконуючи практичні дії (досліди, вправи, лабораторні роботи, реферати тощо).
- Наочні методи: джерелом знань є спостережувані предмети, явища, наочні приклади (ілюстрація, демонстрація).

Для ефективної перевірки рівня засвоєння студентами знань, умінь та навичок з навчальної дисципліни використовують різні методи і форми контролю.

Найпоширенішими методами контролю є: усний контроль, письмовий, тестовий, графічний, програмований контроль, практична перевірка, а також методи самоконтролю і самооцінки.

Усний контроль (усне опитування). Його використання сприяє опануванню логічним мисленням, виробленню і розвитку навичок аргументувати, висловлювати свої думки грамотно, образно, емоційно, обстоювати власну думку. Здійснюють його на семінарських, практичних і лабораторних заняттях, а також колоквиумах, лекціях і консультаціях.

Усне опитування передбачає таку послідовність: формулювання запитань (завдань) з урахуванням специфіки предмета і вимог програми; підготовка студентів до відповіді і викладу знань; коригування викладених у процесі відповіді знань; аналіз і оцінювання відповіді.

За рівнем пізнавальної активності запитання для перевірки можуть бути: *репродуктивними* (передбачають відтворення вивченого); *реконструктивними* (потребують застосування знань і вмінь у дещо змінених умовах); *творчими* (застосування знань і вмінь у значно змінених, нестандартних умовах, перенесення засвоєних принципів доведення (способів дій) на виконання складніших завдань).

За актуальністю запитання для усної перевірки поділяють на основні, додаткові й допоміжні. *Основні запитання* передбачають самостійну розгорнуту відповідь (наприклад, запитання семінарського заняття), *додаткові* - уточнення того, як студент розуміє певне питання, формулювання, формулу тощо, *допоміжні* - виправлення помилок, неточностей. Усі запитання мають бути логічними, чіткими, зрозумілими і посилюючими, а їх сукупність - послідовною і системною.

Письмовий контроль. Його метою є з'ясування в письмовій формі ступеня оволодіння студентами знаннями, вміннями та навичками з предмета, визначення їх якості - правильності, точності, усвідомленості, вміння застосувати знання на практиці.

Тестовий (англ. test - іспит, випробування, дослід) **контроль.** Для визначення рівня сформованості знань і вмінь з навчальної дисципліни користуються методом тестів. Виокремлюють тести відкритої форми (із вільно конструйованими відповідями) і тести закритої форми (із запропонованими відповідями).

Тести відкритої форми передбачають короткі однозначні відповіді, які ґрунтуються переважно на відтворенні вивченого матеріалу, або складні (комплексні) відповіді, які потребують розвинутого логічного мислення, вміння аналізувати. *Тести закритої форми* передбачають вибір відповіді з певної кількості варіантів. Серед таких тестів виокремлюють *тест-альтернативу*, *тест-відповідність*: *Тест-альтернатива* вимагає вибору однієї з двох запропонованих відповідей. Застосовують його під час контролю таких показників засвоєння, як уміння визначати використання фактів, законів, підводити під поняття, встановлювати причину якогось явища. *Тест-відповідність*, як правило, складається з двох частин, між якими слід встановити відповідність. Застосовують його для виявлення таких результатів засвоєння, як уміння визначати використання речовин, апаратів, процесів, встановлювати зв'язок між абстрактним і конкретним поняттями, класифікувати їх тощо.

Тестовий контроль використовують з метою актуалізації знань перед викладанням нової теми, виведенням підсумкових оцінок, на групових заняттях, на заліку чи іспиті, а також перед практичними і лабораторними роботами. Крім того, тести можуть слугувати засобом внутрішнього контролю для порівняння, визначення рівнів успішності окремих груп студентів,

порівняльної характеристики різних форм і методів викладання. Доцільним є проведення тестової перевірки кожної теми навчальної дисципліни з усіх основних її питань.

Програмований контроль. Реалізується він шляхом пред'явлення усім студентам стандартних вимог, що забезпечується використанням однакових за кількістю і складністю контрольних завдань, запитань. При цьому аналіз відповіді, виведення і фіксація оцінки можуть здійснюватися за допомогою індивідуальних автоматизованих засобів.

Метод самоконтролю. Його суттю є усвідомлене регулювання студентом своєї діяльності задля забезпечення таких її результатів, які б відповідали поставленим завданням, вимогам, нормам, правилам, зразкам. Мета самоконтролю – запобігання помилкам і виправлення їх. Показником сформованості самоконтролю є усвідомлення студентом правильності плану діяльності та її операційного складу, тобто способу реалізації цього плану.

Форми контролю. Під час навчальних занять у вищому навчальному закладі використовують індивідуальну та фронтальну перевірки знань, умінь і навичок студентів, а також підсумкові форми контролю.

Індивідуальна перевірка. Стосується вона конкретних студентів і має на меті з'ясування рівня засвоєння студентом певних знань, умінь і навичок, рівня формування професійних рис, а також визначення напрямів роботи.

Фронтальна перевірка. Ця форма контролю спрямована на з'ясування рівня засвоєння студентами програмного матеріалу за порівняно короткий час. Вона передбачає короткі відповіді з місця на короткі запитання (йдеться про усну співбесіду за матеріалами розглянутої теми на початку нової лекції з оцінюванням відповідей студентів) або письмову роботу на початку чи в кінці лекції (10—15 хв.) (відповіді перевіряються і оцінюються викладачем у поза-лекційний час). Фронтальний безмашинний стандартизований контроль знань студентів за кількома темами лекційного курсу (5 - 20 хв.) здійснюється найчастіше на початку семінарських занять, практичних чи лабораторних робіт.

Ефективною формою перевірки знань, умінь і навичок студентів є *консультації*. Існує два види консультацій з контрольними функціями: консультації, на яких викладач перевіряє конспекти першоджерел, самостійну роботу над допоміжною літературою, допомагає студентам оформляти необхідні узагальнення, і консультації, на яких студенти відпрацьовують пропущені лекції, семінарські заняття тощо.

Поширеною формою перевірки знань, умінь і навичок студентів є *колоквиуми*. Ця форма традиційна в організації наукової роботи, але ефективна і в навчальному процесі. Колоквиуми проводяться як співбесіди з окремих питань, визначених викладачем заздалегідь. При підготовці до них студентам повідомляють основну та додаткову літературу для опрацювання.

Підсумкові форми контролю. До них відносять заліки, іспити, курсові роботи, дипломні проекти, державні іспити.

Іспити складають за екзаменаційними білетами, затвердженими кафедрою. На консультаціях перед іспитом викладач ознайомлює студентів з ними.

Розподіл балів, які отримують студенти. Оцінювання знань студента відбувається за 100-бальною шкалою і переводиться в національні оцінки згідно з табл. 1 «Положення про екзамени та заліки у НУБіП України (від 26.04.2023 р. протокол № 10).

Таблиця 1

Рейтинг студента, бали	Оцінка національна за результати складання	
	екзаменів	заліків
90-100	Відмінно	Зараховано
74-89	Добре	
60-73	Задовільно	
0-59	Незадовільно	Не зараховано

Питання до іспиту з курсу «Філософія з основами логіки»

1. Поняття і функції світогляду
2. Історичні типи світогляду
3. Визначення філософії: історичні форми і сучасність
4. Основні етапи розвитку давньогрецької філософської думки
5. Розуміння сутності людини та специфіки її пізнання у давньогрецькій філософії (софісти, Сократ, Платон)
6. Вчення про душу і пізнання Арістотеля
7. Платон і Арістотель: погляди на суспільство та державу
8. Філософські напрямки еллінізму
9. Періоди розвитку та основні проблеми середньовічної філософії
10. Філософська концепція Аврелія Августина
11. Проблема співвідношення віри й знання у філософії Фоми Аквінського
12. Гуманістичні ідеали філософської думки епохи Відродження
13. Різновиди ренесансного пантеїзму
14. Соціально-політичні утопії доби Відродження
15. Основні філософські проблеми Нового часу
16. Вчення Ф. Бекона про метод пізнання
17. Загальна характеристика класичного раціоналізму Нового часу: основні персоналії і проблеми (Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. Ляйбніц)
18. Емпіричні розробки філософії Нового часу (Т. Гоббс, Д. Локк)
19. Обмеженість емпіричного доведення за Д. Юмом
20. Французьке Просвітництво: основні ідеї та персоналії
21. Смісл теорії природного права і суспільного договору в філософії Просвітництва
22. Загальна характеристика та відмінності представників німецького ідеалізму
23. Новизна гносеологічних та етичних уявлень І. Канта
24. Принципи побудови філософської системи Г. Гегеля
25. Філософська антропология Л. Фюєрбаха
26. Тенденції розвитку некласичної філософії наприкінці XIX ст.
27. Вихідні положення філософії марксизму
28. Головні категорії філософії життя («життя» і «воля»)
29. Етапи розвитку позитивізму
30. Християнській екзистенціалізм С. К'єркегора
31. Феноменологія Е. Гуссерля (основні поняття).
32. Проблема «екзистенції» в філософії XX ст.
33. Основні позиції філософської герменевтики в XX ст.
34. Філософське становлення фрейдизму
35. Філософський постмодерн
36. Особливості та основні етапи розвитку філософської думки в Україні
37. Філософська думка в культурі Київської Русі

- 38.Філософські погляди Г. Сковороди.
- 39.Концепція «філософії серця» П. Юркевича
- 40.Розвиток уявлень й особливостей розуміння буття в історії філософії
- 41.Категоріальний вираз буття
- 42.Питання про онтологічний статус категорій (Платон, Аристотель, Кант, Гегель)
- 43.Філософське осягнення категорій «простір» і «час»
- 44.Теорія пізнання, її предмет і метод
- 45.Тлумачення знання в класичній та некласичній філософії
- 46.Філософське розуміння поняття «істина»
- 47.Проблема суб'єкта й об'єкта пізнання
- 48.Наука як пізнавальна діяльність, система знання, культурний феномен, соціальний інститут
- 49.Філософія і наука
- 50.Співвідношення емпіричного і теоретичного в пізнанні
- 51.Основні форми наукового пізнання: проблема, ідея, гіпотеза, теорія
- 52.Методологія та основні загальнонаукові методи наукового пізнання
- 53.Емпіричні методи пізнання
- 54.Методологія пізнання сучасної науки
- 55.Глобальні проблеми сучасності як предмет філософського осмислення
- 56.Діяльність як спосіб існування соціального
- 57.Суспільство та його соціальні складові
- 58.Філософське осягнення політики (на засадах філософії Платона, Аристотеля й Макіавеллі).
- 59.Суспільство як предмет сучасної соціальної філософії
- 60.Типології суспільства в сучасних концепціях соціальної філософії (К. Поппер, Р. Арон, Д. Белл, О. Тоффлер)
- 61.Філософські моделі соціальної реальності
- 62.Індивід і соціум. Поняття про особу
- 63.Основні етапи розвитку соціальної філософії
- 64.Проблема відчуження
- 65.Філософська антропологія
- 66.Проблема людини як одвічна філософська проблема
- 67.Філософські аспекти проблеми походження людини
- 68.Поняття культури. Історичні моделі культури
- 69.Техніка і новітні технології як предмет філософського осмислення
- 70.Основні етапи розвитку техніки

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ З КУРСУ «ФІЛОСОФІЯ З ОСНОВАМИ ЛОГІКИ»

1. Яка із зазначених дисциплін не входить до складу філософії?

- а) антропологія
- б) онтологія
- в) естетика
- г) філологія

2. Філософська онтологія є вченням:

- а) Про взаємодію людини й суспільства
- б) Про специфіку кожного з етапів розвитку філософії та спільні для них усіх закономірності
- в) Про основні закономірності будови й розвитку світу
- г) Про сутність і призначення людини

3. Який із історичних типів світогляду виник пізніше за філософію?

- а) релігія
- б) наука
- в) ідеологія
- г) міфологія

4. Філософію найбільше відрізняє від інших типів теоретичного світогляду наступна функція:

- а) світоглядна
- б) пізнавальна
- в) методологічна
- г) нормотворча
- д) прогностична

5. Хто є родоначальником філософії людини?

- а) Фалес
- б) Сократ
- в) Платон
- г) Арістотель

6. Окремо взятий представник людського роду, якому властиві неповторні природні і соціальні якості:

- а) Особа
- б) Людина
- в) Особистість
- г) Індивід

7. Визначте, яке визначення світогляду є найбільш повним:

- а) Світогляд – це сума знань про світ
- б) Світогляд – це форма самосвідомості особистості та суспільства
- в) Світогляд – це здоровий глузд
- г) Світогляд – це інтегративне духовне утворення, що спонукає до практичної дії

8. Визначте методи філософської рефлексії:

- а) Моделювання
- б) Метафізика
- в) Діалектика
- г) Спостереження

9. Західну філософську традицію характеризує:

- а) Відданість традиціям
- б) Афористичний стиль мислення
- в) Раціоналізм
- г) Активність

10. Основним питанням філософії є:

- а) Питання про сенс людського буття
- б) Питання про відношення мислення до буття, духу до природи, ідеального до матеріального
- в) Проблема загальної структури світу

11. Яка із філософських шкіл належить до античних?

- а) Сенсуалізм
- б) Епікурейці
- в) Екзистенціалізм
- г) Стоїцизм

12. Який із діалогів Платона висвітлює проблеми природознавства?

- а) Закони
- б) Держава
- в) Тімей
- г) Парменід

13. Особливістю патристики є те, що вона:

- а) вперше обґрунтовує пізнавальну активність суб'єкту;
- б) будує універсальні системи християнської теології
- в) захищає християнську теологію від представників античної філософії
- г) формує філософську антропологію

14. Схоластика – це:

- а) остання доба середньовічної філософії;
- б) перша доба Середньовічної філософії;
- в) напрямок сучасної філософії;
- г) перший період розвитку античної філософії;

15. Як називається епоха, що охоплює період XV-XVI століття?

- а) Античність
- б) Епоха Середньовіччя
- в) Епоха Відродження
- г) Просвітництво

16. Філософське мислення доби Відродження прийнято називати:

- а) геліоцентричним
- б) геоцентричним
- в) антропоцентричним
- г) космоцентричним

17. Емпіризм – це:

- а) філософське вчення, яке обґрунтовує розум як основу пізнання
- б) філософське вчення, яке обґрунтовує досвід як основу пізнання
- в) філософське вчення, яке обґрунтовує тотожність розуму і досвіду
- г) філософське вчення, яке обґрунтовує реальне існування універсалій

18. Який з наукових методів Р. Декарт вважав найбільш ефективним?

- а) дедукція
- б) індукція
- в) імплікація
- г) експеримент

19. Німецькій філософії XIX ст. належать твори:

- а) Новий органон
- б) Сутність християнства
- в) феноменологія Духу
- г) Про суспільну угоду

20. Метод, що розробив Гегель:

- а) індукція
- б) дедукція
- в) діалектика

г) еkleктика

21. Якого періоду немає в розвитку філософії в Україні?

- а) Княжа доба
- б) доба Середньовіччя
- в) доба козаччини
- г) доба романтизму

22. Центральним моментом онтології Києво-Могилянської академії було вчення про:

- а) субстанцію
- б) форму
- в) матерію
- г) простір і час

23. Що означає термін «класична» у визначенні відповідного періоду української філософії?

- а) наслідування західних традицій
- б) період зрілості української філософської думки
- в) сучасна філософія
- г) початок української філософії

24. Що становить сутність «філософії серця» П.Юркевича?

- а) філософія ототожнюється з медициною, фізіологією, хімією
- б) серце – основа неповторності й унікальності людської особистості
- в) відповідає на питання про роль розуму
- г) продовження схоластичної традиції у філософії

25. Що таке новітня українська філософія?

- а) філософія України, що складається в наші дні
- б) філософія кін.19 – 21 ст.
- в) період в укр. філософії, який відповідає європейській філософії Нового часу
- г) термін не досліджено

26. Якою була офіційна філософська доктрина в СРСР?

- а) ідеалізм
- б) шовінізм
- в) сепаратизм
- г) марксизм-ленінізм

27. Кого вважають засновником позитивізму?

- а) Е.Маха
- б) Р.Авенаріуса
- в) О.Конга
- г) І.Канга

28. Який з наведених висловів є правильним?

- а) Вихідною позицією «критичного раціоналізму» К. Поппера є емпіризм
- б) Вихідною позицією «критичного раціоналізму» К. Поппера є раціоналізм
- в) Вихідною позицією «критичного раціоналізму» К. Поппера є критика
- г) Вихідною позицією «критичного раціоналізму» К. Поппера є позитивне мислення

29. Ірраціоналістичні філософські концепції беруть за первинну реальність:

- а) світ, буття
- б) дух, природу
- в) життя, існування людини
- г) Бога

30. Яке із наведених нижче питань не є характерним для екзистенціалізму?

- а) Для чого живе людина?
- б) Яке місце людина має в світі?
- в) Що є першоосновою буття?
- г) Яким чином людина має обирати свій життєвий шлях?

31. Яка з перелічених нижче назв філософського вчення про буття світу є правильною?

- а) антропологія
- б) онтологія
- в) гносеологія
- г) філософія природи

32. Яка з основних течій у філософії буття висунула тезу про неможливість адекватного відтворення світу у людській свідомості?

- а) марксизм
- б) томізм

- в) об'єктивний ідеалізм
- г) суб'єктивний ідеалізм

33. Об'єктивно реальне буття світу в часі просторі русі, детерміноване і пізнаване людиною, це:

- а) матерія
- б) мегасвіт
- в) соціальний світ
- г) органічний світ

34. Незмінна першооснова всього сущого це:

- а) матерія
- б) природа
- в) субстанція
- г) першоджерело

35. Концепція детермінізму буття ґрунтується на:

- а) принципах причинності та закономірності;
- б) на принципі гармонії;
- в) на принципі матеріальності та діяльності;
- г) принципі тотожності мислення та буття.

36. До світоглядних проблем існування людини в світі підійшли філософи:

- а) Бердяєв
- б) Камю
- в) Декарт
- г) Гольбах

37. Людська духовність сформувалась у:

- а) процесі еволюції
- б) процесі розвитку історії
- в) процесі антропосоціогенезу на основі суспільної праці й спілкування індивідів
- г) процесі розвитку суспільства

38. В бутті людини можна виділити такі сфери:

- а) тілесність, свідомість, соціальність
- б) тілесність, свідомість, духовність
- в) тілесність, свідомість, соціальність, духовність
- г) тілесність, свідомість

39. Виділіть пари філософів, які з різних світоглядних позицій підходили до розуміння природи свідомості.

- а) Арістотель-Платон
- б) Гегель-Маркс
- в) Фейєрбах-Ніцше

г) Спіноза-Фрейд

40. Суспільна свідомість – це:

- а) специфічна духовна система, що виражає функціонування духовного життя суспільства
- б) сукупна свідомість суб'єктів, що формується етнічними, класовими, релігійними групами
- в) сукупність індивідуальних свідомостей членів суспільства

41. Рушійною силою пізнання є:

- а) Практика
- б) Активність суб'єкта
- в) Суперечність знання і незнання

42. До гносеологічних позицій пізнання відноситься:

- а) агностицизм
- б) скептицизм
- в) сенсуалізм
- г) догматизм

43. Яка здатність відіграє визначальну роль в процесі пізнання для емпіризму?

- а) смак
- б) інтуїція
- в) розум
- г) відчуття

44. До форм мислення не відносяться:

- а) поняття
- б) судження
- в) проблема
- г) умовивід

45. У філософії існують такі основні підходи до проблеми розуміння істини:

- а) онтологічний
- б) гносеологічний
- в) антропологічний
- г) феноменологічний

46. Основними критеріями істини є:

- а) Формально-логічна несуперечність системи знань
- б) Правильність
- в) Зовнішнє узгодження з об'єктом
- г) практика

47. Що не є об'єктом науки:

- а) природа
- б) техніка
- в) мораль
- г) людина

48. Наука і філософія відрізняються за:

- а) відсутністю чуттєвої конкретності
- б) індиферентністю до людських інтересів
- в) логічною обґрунтованістю положень
- г) теоретичним характером досліджень
- г) світоосаяжністю.

49. До загальнонаукових методів пізнання відносять:

- а) аналіз і синтез
- б) індукція і дедукція
- в) моделювання
- г) експеримент

50. Основні методи пізнання за Р.Декартом:

- а) спостереження
- б) дедукція
- в) умовивід
- г) абстрагування

51. Чим стає гіпотеза, яка перевірена й доведена?

- а) хибним знанням
- б) науковою теорією
- в) істиною
- г) законом

52. Засновником емпіричної концепції пізнання є:

- а) Ф.Бекон
- б) Р.Декарт
- в) І.Кант
- г) К.Маркс

53. Хто з перелічених нижче філософів вперше запропонував термін «діалектика»?

- а) Конфуцій
- б) Лао Цзи
- в) Піфагор
- г) Геракліт

54. Діалектичний метод пізнання належить до наступної групи методів:

- а) загальнонаукові
- б) прикладні
- в) галузеві

г) філософські

55. До якого методу логічною підставою виступає аксіома: «Все, що стверджується або заперечується відносно всього класу предметів, стверджується або заперечується і відносно кожного предмета цього класу»?

- а) індукція
- б) дедукція
- в) аналіз
- г) синтез

56. Це неправильно, що:

- а) аналіз і синтез діалектично не суперечливі
- б) аналіз виконує попереднє розчленування предмета на складові частини
- в) синтез об'єднує різноманітне, з'єднує в єдине
- г) аналіз і синтез органічно взаємопов'язані і взаємообумовлюють один одного

57. Спосіб логічного моделювання, завдяки якому створюються ідеалізовані об'єкти – це:

- а) логіка
- б) аксіома
- в) ідеалізація
- г) матеріалізація

58. Що досліджує наукове пізнання?

- а) науково-теоретичний спосіб освоєння людиною світу
- б) принципову спроможність людини пізнати світ
- в) процес цілеспрямованого відтворення людиною дійсності в абстрактних образах
- г) чуттєвий досвід

59. Які основні функції здійснює метод вимірювання?

- а) фіксація якісних характеристик об'єкта
- б) фіксація кількісних характеристик об'єкта
- в) класифікація та порівняння результатів
- г) абсолютизація кількісних показників

60. Якою є роль філософії щодо науки, наукового пошуку?

- а) скеровує вибір загальних пізнавальних засобів вченого
- б) формує погляд вченого на предмет дослідження
- в) формує світоглядні та ціннісні орієнтири вченого
- г) створює методологічну програму наукового дослідження

61. Як пов'язані емпіричний та теоретичний рівні наукового пізнання?

- а) емпіричний рівень визначає теоретичний
- б) теоретичний рівень визначає емпіричний
- в) не пов'язані, кожен рівень існує незалежно від іншого
- г) теоретичне знання не можливе без емпіричного

62. Вкажіть емпіричні методи пізнання:

- а) спостереження
- б) абстрагування
- в) експеримент
- г) гіпотетико-дедуктивний

63. Окремо взятий представник людського роду, якому властиві неповторні природні і соціальні якості, це:

- а) особа
- б) людина
- в) особистість
- г) індивід

64. Вимоги які ставляться суспільством до особистості називаються:

- а) соціальними нормами
- б) установками
- в) законами
- г) упередженнями

65. Активну життєву позицію людини характеризує поняття:

- а) конформізму
- б) активізму
- в) нонконформізму
- г) песимізму

СЛОВНИК ФІЛОСОФСЬКИХ ТЕРМІНІВ

Абсолют – те, що нічим не зумовлене, ні від чого не залежне. У філософії під абсолютном розуміють Бога, субстанцію, ідею (Гегель). Абсолютне протилежне відносному (зумовленому, залежному).

Абстракція — мислене відокремлення окремих властивостей предметів і перетворення їх у самостійні об'єкти (наприклад, електропровідність, твердість, вартість і т. п.). Більшість наукових понять утворені в такий спосіб.

Агностицизм — напрям у філософії, прихильники якого заперечують пізнаванність суті речей (Д.Юм, І.Кант, позитивісти). Агностики протиставляють світ як він нам даний і світ сам по собі. Перший пізнаваний, другий принципово недосяжний. Корені агностицизму в принциповій незавершеності процесу пізнання.

Аксіологія — вчення про цінності. Окрема філософська дисципліна, яка вивчає ціннісне ставлення людини до світу – етичне, естетичне, релігійне та ін.

Алогізм — непослідовність у міркуваннях, зумовлена порушенням законів логіки.

Альтернатива — вибір між двома суперечливими можливостями.

Аморалізм — нігілістичне ставлення до моральних норм.

Аналіз — метод пізнання, який полягає в розчленуванні цілого на частини.

Аналітична філософія — напрям у сучасній західній філософії, який зводить філософську діяльність до аналізу мови.

Антиномія — суперечність між двома твердженнями, в основі якої лежать не логічні помилки, а обмеженість системи тверджень, з якої вони виводяться. Антиномії зустрічаються у філософії (Кант) і математиці. Поняття антиномії близьке до апорії.

Антитеза — твердження, яке заперечує тезу (вихідне твердження).

Антропогенез — процес формування людини, переходу від тварини до розумної істоти.

Антропологізм - філософська концепція, яка всі світоглядні проблеми (що таке світ, суспільство, Бог і т. ін.) розглядає крізь призму людини. Людина є мірою всіх речей (Протагор).

Антропологія філософська – філософське вчення про людину (Шелер, Гелен, Тейяр де Шарден), яке виводить культуру зі специфіки природи людини.

Антропоцентризм — світоглядний принцип, згідно з яким людина є центром і метою всіх подій у всесвіті.

Апорія — суперечність у міркуванні, корені якої лежать за рамками логіки. Історично апорії відкрив Зенон з Елеї (апорії руху, простору і часу). Поняття апорії близьке за змістом до антиномії.

Апріорі — ідеї чи форми пізнання, які, на думку деяких мислителів, наявні в свідомості до досвіду, не набуті з досвіду. У філософії Канта категорії проголошуються апріорними формами мислення. Апріоризм близький до концепції природжених ідей. Протилежним до апріорі є поняття апостеріорі.

Апостеріорі — знання, набуте в процесі досвіду.

Безкінечне — протяжність, кінець якої безперервно віддаляється. Діалектично пов'язане з кінечним і складається з кінечного.

Братські школи – навчальні заклади в Україні XVI-XVIII ст. Почали створюватись у 80-х роках XVI ст. на кошти міщан, а тому набули назви братських. Першою з'явилась Львівська братська школа (1586 р.). Згодом аналогічні школи виникли у Рогатині, Перемишлі, Вінниці, Немирові, Кременці, Кам'янець-Подільському, Києві (1615 р.) тощо. Головна увага братських шкіл була спрямована на вивчення рідної мови, пізніше грецької й латинської мов. Братські школи були важливими осередками формування національної свідомості, засобами боротьби за національну незалежність.

Буття — 1) найбільш загальна визначеність речей, з якої розпочинається процес пізнання (Гегель). Перш ніж визначати, яка річ, ми констатуємо її буття; 2) найбільш загальна властивість всього суцього (і матеріальні речі та ідеї і цінності мають буття й об'єднуються нами в єдиний наш світ); 3) буття як об'єктивне існування на противагу фантому, ілюзій.

Верифікація — у неопозитивізмі операція, за допомогою якої встановлюють осмисленість висловлювання. Вона полягає у зведенні висловлювань до чуттєвих фактів. Неопозитивісти прийшли до висновку, що релігійні та філософські твердження, на відміну від наукових, не підлягають верифікації. Поппер розвинув принцип верифікації до фальсифікації.

Відчуження — термін, який широко вживався в німецькій класичній філософії (Й.Фіхте, Гегель, Л.Фоєрбах) і марксизмі для характеристики суперечності (напруги, ворожості) у відношенні суб'єктивного і об'єктивного, духовного і матеріального, розумного і стихійного, особистого і суспільного. У загальному значенні відчуження – це відношення між творцем і творінням, яке збунтувалось і живе власним життям, нав'язуючи свою логіку творцю.

Волюнтаризм — течія в метафізиці (і психології), яка в основу світових процесів (і психологічного життя людини) ставить волю як ірраціональний, тобто несвідомий первень. Найбільш відомі представники – А.Шопенгауер, Ф.Ніцше, які проголосили основою всіх явищ світу і людського життя волю.

Вульгарний матеріалізм — течія в матеріалізмі XVIII-XIX ст. (Кабаніс, Бюхнер, Фохт), яка спрощено зводила свідомість людини до фізіологічних процесів. Характер мислення вони визначали залежно від клімату, їжі та ін.

Генетичний метод — метод дослідження явищ на основі аналізу їх розвитку.

Герменевтика — один з філософських методів, який широко застосовується в гуманітарних науках. Суть герменевтики полягає в тлумаченні, розумінні феноменів культури. Якщо в астрономії приналежність вченого до тієї чи іншої культури (китайської, індійської, європейської) не впливає на істину, то в гуманістиці інтерпретація виходить завжди з певної культури. Тут суб'єктом принципово ігнорувати не можна. Головні проблеми герменевтики – залежність інтерпретації певного феномену від контексту культури, в якому він існував, і від культури суб'єкта, який здійснює інтерпретацію.

Гіпотеза — припущення, недоведення твердження. В науці – здогадка, яка вимагає фактичних підтверджень. Поппер усі наукові твердження називає гіпотезами, оскільки в процесі розвитку науки вони будуть замінені іншими гіпотезами.

Гносеологія — теорія пізнання, одна з основних філософських дисциплін (поряд з онтологією), яка досліджує закономірності процесу пізнання. Особливого розвитку набула у філософії Нового часу (див. емпіризм і раціоналізм). Центральні проблеми – істина, суб'єкт і об'єкт, емпіричне і раціональне пізнання.

Гуманізм — 1) ідейний напрям у культурі Відродження, який обстоював право на існування світської культури, незалежної від релігії; 2) риса світогляду, яка в розумінні людини виходить з «вічних цінностей» і «природних прав». Гуманізм долає національні, расові, релігійні та соціальні обмеженості у ставленні до людини.

Дедукція і індукція — два протилежні методи пізнання, в основі яких лежить рух думки від загального до одиничного (дедукція) і від одиничного до загального (індукція).

Деїзм — філософське вчення, згідно з яким Бог створив світ, дав першопоштовх і надалі не втручається в хід справ. Був поширений у XVII-XVIII.

Детермінізм — пояснення явищ на основі причинної зумовленості. Принцип детермінізму посідає провідне становище в науці і матеріалістичній філософії.

Діалектика — один з методів філософії, згідно з яким будь-яке явище перебуває в зміні, розвитку, в основі якого лежить взаємодія (боротьба) протилежностей (Геракліт, Гегель, Маркс). Основні ідеї діалектики за Гегелем: перехід кількісних змін в якісні, взаємопроникнення протилежностей і заперечення заперечення.

Діалектичний матеріалізм — термін, яким позначалась філософія К.Маркса, що поєднувала матеріалізм і діалектику.

Досвід — сукупність переживань людини. Можна виділити зовнішній досвід, зумовлений відносинами з іншими людьми чи речами світу, і внутрішній, в основі якого — саморефлексія, роздуми.

Дослід — те ж, що й експеримент.

Дуалізм — світогляд, який основоположними вважає два рівноправних і протилежних начала (матерію і дух, світле і темне).

Дух — ідеальний первень (принцип) на протигагу природі як матеріальному первню. В людині розрізняють тіло (матеріальне), душу (сукупність психічних процесів) і дух – настанова на всезагальне – моральні, релігійні і правові цінності, естетичні ідеали, світоглядні істини.

Екзистенціалізм — філософська течія Заходу, основною проблемою якої є існування (екзистенція) людини, яка трактується як суб'єктивно-неповторний і недосяжний для розуму (ірраціональний) потік переживань.

Еклектика – поєднання в одному вченні несумісних, часто суперечливих елементів. Еклектика свідчить про кризу в духовному розвитку, відсутність довершеної системи, яка б пододала ці суперечності.

Елемент і система. Елемент – прийнятий у даній системі найпростіший компонент (атом, слово, норма і т. ін.). Система – сукупність елементів, між якими існує взаємозв'язок. Взаємозв'язок елементів називається структурою. В сучасній науці на зміну дослідженню одноканальних причинних зв'язків приходять багатоканальний системний або системно-структурний метод, який допомагає найповніше відтворити всі зв'язки елементів.

Еманація — у вченні неоплатоніків «випромінювання» вищими формами буття нижчих.

Емпіризм — 1) течія в гносеології, яка вважає чуттєвий досвід головним джерелом знання і критерієм істини. Емпірики применшують роль розуму в пізнанні; 2) напрям у філософії Нового часу (Ф.Бекон, Дж.Локк, Д.Юм), прибічники якого орієнтувались на чуттєвий досвід.

Епістемологія — те ж, що і теорія пізнання або гносеологія. Вживається переважно як вчення про наукове пізнання.

Закон — об'єктивний, істотний, необхідний, сталий зв'язок або відношення між явищами.

Заперечення — протиставлення твердженню (тезі) протилежного за змістом твердження (антитези). Наприклад, теза «Ця подія — випадкова»; антитеза «Ця подія – не випадкова».

Заперечення заперечення — один з основних принципів діалектики Гегеля, який полягає в тому, що друге заперечення (синтез), знімає протилежності тези і антитези. (Ця подія і випадкова і не випадкова.)

Зміст і форма — категорії філософії; зміст – те, що підлягає «формуванню», це – елементи (складові) певної системи, форма – структура, принципи організації змісту. В процесі пізнання ми формалізуємо зміст (переводимо його в графіки, формули). Це – **формалізація**. І, навпаки, надаємо певного конкретного значення формалізованим системам. Це – **інтерпретація**.

Ідеал — взірць досконалості, який виступає орієнтиром діяльності людини.

Ідеалізація — один з методів наукового пізнання, який полягає в абсолютизації певних властивостей предметів і перетворення їх в ідеальні об'єкти, наприклад, точка, абсолютно чорне тіло і т. ін.

Ідеалізм — напрям у філософії, який первинним, вважає ідеальний червень – Бога, дух, розум і т. ін. Згідно з ідеалізмом духовна субстанція є творцем світу. Відрізняють **об'єктивний** (Платон, Гегель) і **суб'єктивний** (Берклі, Мах) ідеалізми.

Ідеальне — протилежне матеріальному. До сфери ідеального відносяться поняття, цінності, ідеї, Бог. Матеріальні речі характеризуються речовинністю, просторовістю, часовістю, причинністю; Ідеальне позбавлене цих рис. Відношення між ідеальними предметами засноване на логічності.

Ідеологія — сукупність поглядів нації, класу, суспільної групи на їх місце в світі, на хід історії і т. ін. Ідеологія подібна світській релігії, вона цементує соціальну одиницю, підносить її у власних очах.

Іманентне і трансцендентне — протилежні за змістом поняття в кантівській філософській традиції, які характеризують спосіб буття досліджуваного предмета чи явища стосовно свідомості. Іманентне – це внутрішньо включене в свідомість, скажімо, сприймання, пригадування, існують тільки у свідомості. Трансцендентне – те, що існує поза свідомістю, наприклад, річ у собі, Бог.

Індукція — логічний умовивід від часткового, одиничного до загального.

Інтеграція і диференціація — два протилежні моменти розвитку. Інтеграція полягає в поєднанні розрізненого в ціле, а диференціація – розрізнення однорідного, наприклад, спеціалізація органів.

Інтенція — спрямованість акту свідомості на певний предмет. Наприклад, у сприйманні – будинок, у міркуванні – числа, у фантазії – русалки і т. ін.

Інтерсуб'єктивний — такий, що існує лише в межах взаємодії суб'єктів. Інтерсуб'єктивними є, наприклад, моральні чи правові норми: вони не суб'єктивні і не об'єктивні.

Інтуїтивізм — течія у філософії, яка абсолютизує роль інтуїції в пізнанні (А.Шопенгауер, А.Бергсон).

Ірраціоналізм — вчення, згідно з яким основою світу є щось нерозумне (воля, інстинкт) джерелом пізнання інтуїція почуття.

Істина — адекватне відтворення дійсності в пізнанні, відповідність знання дійсному стану речей (див. також **конвенціоналізм і прагматизм**). Гегель вважав, що істина — це система знання, яка постійно перебуває в розвитку. Звідси поняття абсолютної (повної) і відносної (неповної) істини. Інші філософи не сприймають цієї концепції істини. Див. також критерій істини.

Історизм — принцип пізнання, згідно з яким будь-яке явище слід розглядати в розвитку. Історизм почав активно пробиватися в науку після Ч.Дарвіна.

Історичний матеріалізм — соціальна концепція марксизму, згідно з якою історичний розвиток суспільства визначається економічними факторами. Взаємодія продуктивних сил і виробничих відносин, згідно з Марксом, визначає основні ступені (формації) історії людства – первісний лад, рабовласництво, феодалізм, капіталізм і майбутній комунізм. Претендує на роль єдино наукової теорії суспільства.

Історичного коловороту теорія — історичні концепції О.Шпенглера, А.Тойнбі та ін., згідно з якими існують окремі ізольовані культури (єгипетська, вавілонська, китайська, індійська, греко-римська, західноєвропейська, російська та ін.), розвиток яких іде по циклу – дитинство, юність, зрілість, старість і занепад.

Картезіанство — напрям у філософії XVII-XVIII ст., теоретичною основою якого було вчення Декарта (латинізоване ім'я – Картезіус), що обстоювало раціоналізм у теорії пізнання та механістичний матеріалізм у поясненні явищ природи.

Категоричний імператив – термін, введений Кантом для позначення безумовного морального обов'язку, веління. Категоричний – безумовний, імператив – веління, наказ. Суть категоріального імперативу Кант формулює так: поведься так, щоб правила твоєї поведінки могли стати законом для діяльності всіх людей.

Категорія — найбільш загальне поняття, форма мислення, в якій відтворюються універсальні властивості речей. Будь-яка річ має якісні і кількісні, просторові і часові, причинні та інші визначення. Аналіз категорій дано в працях Арістотеля, Канта, Гегеля.

Каузальність — те ж, що і причинність.

Кількість — число, величина, чисельна визначеність; відмінність речей однієї якості (вага довжина) або міра сукупності речей однієї якості. За вченням Гегеля, кількість на певному етапі переростає в якість.

Конечне і безкінечне — філософські категорії, які характеризують обмеженість і необмеженість речей і процесів. Конечне – протяжність, яка почалась і закінчилась. Безкінечність – протяжність, кінець якої безперервно відсовується.

Конечне і безкінечне діалектичне пов'язані. Конечне містить безкінечність (його можна ділити до безкінечності) і, навпаки, безкінечне складається з кінцевого.

Культура — в широкому розумінні все, що не є природа; сукупність матеріальних і духовних здобутків людства; у вузькому розумінні поняття культури протиставляється поняттю цивілізації. Тут під культурою розуміють неповторні духовні здобутки певного народу – релігію, мову, мистецтво, тоді як під цивілізацією – раціоналізовані витвори – техніку, науку, бюрократію, які легко передаються від народу до народу.

Логіка — наука про закони та форми людського мислення. Арістотель відкрив основні закони логіки: 1) закон тотожності; 2) закон несуперечності; 3) закон виключеного третього. Дотримання законів і правил логіки є запорукою істинного мислення.

Логос — у старогрецькій філософії багатозначний термін: світовий розум і закон (Геракліт); у неоплатоніків і гностиків виступає як думка і слово Бога.

Матеріалізм — напрям в історичному розвитку філософії, який вважає, що першоосновою всього суцього є матерія, і намагається пояснити всі явища і процеси через матеріальні причини. Матеріалізм протистоїть ідеалізму і релігії. Матеріалізм був притаманний старогрецьким філософам (Демокріт), просвітництву XVII-XVIII ст. (Дідро, Ламетрі), Марксу.

Матерія — філософська категорія, потилежна ідеї, ідеальному. Матеріальність речей чи процесів визначається їх речовинністю, просторово-часовим буттям і причинними зв'язками з іншими речами і процесами. В деяких філософських системах матерія як неживе протиставляється живому.

Метафізика — 1) за Арістотелем, вихідна філософська дисципліна про буття (світ, душу, Бога); 2) у Гегеля і Маркса метафізика означає заперечення діалектики, тобто вчення, яке розглядає речі без розвитку, без боротьби протилежностей і т. ін.

Метафізичний матеріалізм — так у марксистській традиції позначали матеріалізм XVII-XVIII ст., виходячи з того, що йому не властива діалектика Гегеля. Метафізичному матеріалізму марксистки протиставили діалектичний матеріалізм.

Метод — спосіб, знаряддя, алгоритм; послідовність операцій, завдяки яким здійснюється пізнання чи практичне перетворення предмета. Методи бувають спеціальнонаукові, загальнонаукові (аналіз – синтез, індукція – дедукція, моделювання тощо) і філософські (діалектика, феноменологія, герменевтика тощо).

Механіцизм - спрощений підхід до складних, зокрема біологічних і соціальних явищ, який намагається зрозуміти їх на основі законів механіки. Властивий мислителям XVII-XVIII ст.

Мислення — процес відтворення свідомістю дійсності в абстрактних образах (поняттях). Мислення зумовлене практичною діяльністю (воно своєрідно повторює практичні операції з предметом). Закріплюється в мові і функціонує завдяки суспільному життю людини.

Містицизм — релігійно-філософський світогляд, який вчить про можливість осягнення божественного (трансцендентного, надприродного) буття шляхом відходу від світу і занурення в глибини власної свідомості, віра в можливість

безпосереднього спілкування з Богом через злиття власної свідомості з Богом. Характерний для багатьох релігійних культур і для ряду філософських вчень.

Міф (міфологія) — світогляд родового і ранньокласового суспільства, в якому одухотворені і персоніфіковані природні сили та соціальні явища. Міфологічне відтворення дійсності зумовлене низьким рівнем розвитку матеріального виробництва. В міфі синтетико злиті зачатки науки, релігії, філософії, моралі, мистецтва. Міф – засіб духовного контролю роду над індивідом.

Мова — спеціалізована, інформаційно-знакова діяльність із вираження думки, мислення, свідомості.

Моделювання — дослідження об'єктів на їх моделях.

Монада — термін, що вживається на означення єдності, органічної цілності і неподільності. Найпростіша неподільна єдність фізичного і психічного у Д.Бруно. У Г.Ляйбніца абсолютно прості духовні сутності, які лежать в основі всякого буття, духовний атом.

Монізм — світогляд, який пояснює явища світу, виходячи з однієї субстанції, на відміну від дуалізму і плюралізму.

Мораль — система норм, правил, цінностей, ідеалів, поведінку як окремих людей так і соціальних груп у суспільстві; внутрішня мотивація вчинків, поведінки.

Натурфілософія — філософія природи; 1) перший етап у розвитку старогрецької філософії (від Фалеса до софістів); 2) філософське вчення про природу (Ф.Шеллінг); 3) філософська претензія на останнє слово в розумінні і поясненні природи.

Необхідність і випадковість — протилежні філософські категорії, якими означають форми зв'язку між явищами. Необхідне означає внутрішній, суттєвий, закономірний зв'язок. Випадкове – зовнішній, несуттєвий, ймовірний зв'язок. Необхідність і випадковість лежить в основі динамічних і статистичних закономірностей.

Неоплатонізм — містико-ідеалістична течія давньогрецької філософії періоду занепаду античності (III-VI ст.). Поєднував ідеї Платона, стоїків, піфагорійців з містикою Сходу. Представники – Плотін, Порфирій, Прокл.

Неопозитивізм — сучасна форма позитивізму, яка зводить проблематику філософії до аналізу мови науки. Детальніше див. у тексті.

Неотомізм — філософська доктрина католицизму, суб'єктивно-ідеалістичне вчення, яке відроджує і модернізує філософію Т.Аквінського.

Неофрейдизм — напрям у філософії і психології XX ст., який поєднав психоаналіз Фрейда із соціологічними теоріями. Поширився переважно в США. Представники (Е.Фромм, Хорні та ін.) відкидали біологічні і механістичні обмеження концепції Фрейда, доповнюючи її здобутками суспільних наук.

Ніщо — відсутність чого-небудь, небуття. В іудейсько-християнській космології Бог створив світ з нічого. Поняття ніщо відіграє важливу роль в екзистенціалізмі: страх небуття (смерті) породжує сенс буття.

Номіналізм і реалізм — 1) протилежні напрями в середньовічній філософії в трактуванні природи, загальних понять (універсалій). Номіналісти вважали поняття іменами, заперечуючи загальне в речах. Реалісти, навпаки, вважали, що загальне існує в речах і відтворюється в поняттях.

Ноосфера — верхній шар земної кулі, втягнутий у розумну діяльність людини (Вернадський).

Ноумен і феномен — у філософії Канта поняття, які розмежовують те, що доступне пізнанню (феномен), і те, що лежить за можливостями нашого пізнання (ноумен). Ноуменами Кант, зокрема, вважав речі в собі, Бога.

Об'єкт і суб'єкт — вихідні поняття теорії пізнання. Об'єкт — те, що пізнається (природа, суспільство, людина і т. ін.). Суб'єкт — той, хто пізнає, носій активності. Суб'єктом може бути окрема людина, група людей, нація, суспільство в цілому.

Об'єктивний ідеалізм — філософська система, згідно з якою першоосною світу є духовна субстанція. Ця субстанція існує об'єктивно, незалежно від мене (суб'єкта). Представниками об'єктивного ідеалізму є Платон, Гегель, неотомісти.

Об'єктивність і суб'єктивність — поняття, що характеризують відношення суб'єкта до об'єкта. Якщо суб'єкт нав'язує своє мірило об'єкту, не узгоджене з властивостями об'єкта (протагорівське «людина — мірило всіх речей»), то це позиція суб'єктивізму. Коли ж суб'єкт відтворює об'єкт за його власною мірою (скажімо, вимірює твердість, теплоту об'єкта тощо за певними еталонами), то його позиція є об'єктивною.

Онтологія — вчення про першооснови буття. Онтологія досліджує проблеми субстанції, простору і часу, причинності. Кант заперечив можливість онтології. В ХХ ст. онтологія поновлена в працях Н. Гартмана та екзистенціалістів.

Панлогізм — риса деяких ідеалістичних філософських вчень (зокрема Гегеля), згідно з якими дійсність розвивається за такими ж логічними закономірностями, що і мислення людини.

Пантеїзм — філософське вчення, згідно з яким Бог і природа тотожні. Бог як носій мислення і активності просякає всі речі природи (М. Кузанський, Дж. Бруно, Б. Спіноза, Ф. Шеллінг).

Патристика — вчення ранніх (II-VII ст.) християнських теологів, отців церкви (Тертуліана, Августина), на яке наклав відбиток платонізм.

Первинні і вторинні якості — згідно з вченням матеріалістів XVII-XVIII ст. (Т. Гоббса, Дж. Локка) протяжність, величина, фігура (первинні якості) притаманні самим речам і можуть бути описані механікою, а колір, звук, смак, запах є суб'єктивними (вторинними) якостями, які не властиві самим речам.

Перипатетики — учні та послідовники Арістотеля. Назва походить від звички мислителя викладати своє вчення під час прогулянки в саду.

Підсвідоме — одне з основних понять психоаналізу З. Фрейда, яким означають психічні процеси, що виникають і протікають поза свідомим контролем. Проявляється в снах, обмовках тощо.

Пізнання — процес цілеспрямованого відтворення дійсності в абстрактних образах (поняттях, теоріях) людиною. Пізнання пов'язане з практичною діяльністю і зумовлене суспільним буттям людини.

Плюралізм — 1) філософські вчення, які визнають множинність субстанцій (Демокрит, Г. Ляйбніц); 2) вчення, які визнають множинність істин. Особливо характерний для соціологічних течій Заходу.

Позитивізм — філософія науки, течія, заснована Контом, яка вважала головним завданням філософії дослідження наукового пізнання. Має дотичність до сцієнтизму.

Постулат — вихідне твердження, яке при побудові теорії приймається без доказу. Те ж, що і аксіома.

Прагматизм — філософська течія, яка ставить істинність і цінність людського мислення (понять, ідей, вірувань) в залежність від їх практичної ефективності. Виникла і поширилась у США. Представники Ч.Пірс, У.Джеймс, Дж.Дьюї.

Практика — цілеспрямована предметна діяльність людини по перетворенню світу. Практична діяльність – спосіб існування людини.

Причинність (каузальність) — взаємовідношення речей і процесів матеріального світу, при якому одні (причини) породжують інші (наслідок). Причинність – основний принцип наукового пояснення світу, він протистоїть диву (в релігії) – явищу, яке не має природних причин. В історії філософії Юм і Кант, а також неопозитивісти заперечують об'єктивність причинності, зводять її до суб'єктивної форми упорядкування досвіду.

Прогрес і регрес – зміни явищ у природі чи суспільстві від нижчого до вищого, від простого до складного (прогрес) і навпаки (регрес).

Просвітництво — ідеологія молодого буржуазії XVIII ст., яка продовжувала гуманістичні традиції Відродження. Представники – Дж.Локк, Вольтер, Ш.Монтеск'є, Д.Дідро, Ж.-Ж.Руссо та ін.

Простір і час — основні ознаки матеріальності речей, форми існування матерії. Простір фіксує протяжність речей і їх порядок розташування, а час – тривалість існування речей (процесів) і їх послідовність. Субстанційна концепція простору і часу (І.Ньютон) визнає можливість існування їх без матерії, реляційна (Г.Ляйбніц, А.Ейнштейн) вважає, що простір і час є характеристиками матерії, які без неї не існують. Простір і час взаємопов'язані. Простір визначається через час і навпаки. Якісно відмінним структурним рівням матерії притаманні якісно відмінні просторово-часові характеристики.

Протилежність — поняття, що відображає такі відношення між сторонами взаємодії, при яких вони взаємозумовлюють і взаємо-виключають одна одну. Наприклад, полюси в електриці.

Психоаналіз — розвинута Фрейдом теорія і метод лікування психічних захворювань (неврозів) на основі проникнення в підсвідомість.

Раціоналізм — 1) течія в теорії пізнання Нового часу, яка на противагу емпіризму вважала розум основним чинником пізнання (Р.Декарт, Б.Спіноза, Г.Ляйбніц); 2) характерна риса філософії Нового часу, яка вважала розум основою світу, життя людини і суспільства. Всупереч раціоналізму ірраціоналізм кінця XIX-початку XX ст. орієнтується на волю, підсвідоме тощо.

Релятивізм — підхід, який абсолютизує мінливість, суб'єктивність істини. Притаманний суб'єктивістським напрямом у філософії (софісти, емпіріокритики).

Рефлексія – акт пізнання, предметом якого є пізнавальна діяльність свідомості, Я. Пізнання можна досліджувати через результати – зміну наукових ідей, теорій – це об'єктивний метод, а можна через аналіз суб'єктивної діяльності

пізнання – це рефлексія. В цьому розумінні використовується Р.Декартом, Дж.Локком, Е.Гуссерлем.

Розсудок і розум — якісно різні рівні мислительної діяльності. Розсудок судить, міркує, тобто оперує поняттями на основі фактів; розум зводить знання в систему на основі ідей. Сфера розуму – конструювання гіпотез, теорій. Поняття за змістом близькі до емпіричного і теоретичного рівнів пізнання. В історії філософії розрізнення розсудку і розуму зустрічається в М.Кузанського, І.Канта, Гегеля.

Самосвідомість — акт свідомості, в якому вона намагається усвідомити (пізнати) саму себе, подивитись на себе мовби ззовні. Трудність цього процесу полягає в тому, що межа між об'єктом пізнання (свідомістю) і суб'єктом (самосвідомістю) не чітко визначена. Як показали екзистенціалісти, свідомість, що стала об'єктом, фактично перестала бути живою свідомістю.

Свідомість — відображення дійсності у формах, пов'язаних (прямо чи опосередковано) з практичною діяльністю. Можлива лише як суспільне явище, існує на основі мови. Феноменологія розглядає свідомість як потік актів (сприймання, пригадування, міркування), що спрямовані на певні предмети (інтенціональність) і певним чином організовані часовим потоком свідомості.

Світогляд — певна цілісність найбільш загальних знань, цінностей і практичних настанов, які регулюють ставлення людини до світу. Типами світогляду є міфологія, релігія і філософія. У відповідності з трьома компонентами (знання, цінність, настанови) світогляди бувають раціональними і ірраціональними, оптимістичними і песимістичними, пасивно споглядальними і активними.

Свобода — одна з характерних рис людини, яка полягає в тому, що вона (подібно до Бога) може діяти (чи не діяти) з власної волі, не детермінуючись обставинами. Свобода – підстава моральності людини. В політичній сфері розширення свобод передбачає збільшення відповідальності.

Сенсуалізм — напрям у гносеології, згідно з яким відчуття є єдиним джерелом пізнання. Представники – Дж.Локк, Дж.Берклі, Е.Мах та ін. Поняття близьке за змістом емпіризму.

Синтез — метод пізнання який полягає у поєднанні частин у ціле.

Скептицизм — 1) філософські погляди, які сповідують сумнів у можливості досягнення істини, здійснення ідеалів тощо; 2) давньогрецька філософська школа IV-III ст. до н. е., яка сповідувала ці ідеї (Піррон, Секст Емпірик).

Софісти — давньогрецькі мислителі V ст. до н. е. (Протагор, Горгій та ін.), які вперше поставили людину в центр філософського пізнання (людина міра всіх речей). Суб'єктивізували і релятивізували істину. Не гребували різними засобами, щоб збити з пантелику суперника. Звідси негативне значення – софізм, софістика.

Стоїцизм — школи старогрецької філософії епохи еллінізму, в центрі якої стояли етичні проблеми. Стоїки вчили про незворушність, відстороненість від бід і радостей буття. Цей стан вони називали апатією. В буденному значенні стоїк – незворушна, неемоційна людина, яка керується виключно розумом.

Структура — закономірний зв'язок, усталене відношення між елементами системи (наприклад, відношення між словами в реченні).

Структуралізм — напрям у сучасній (переважно французькій) філософії, який вважає структурно-функціональний метод головним методом філософії. Він

розглядає структуру як щось вічне і незмінне, ігноруючи її розвиток. Структуралізм мав значний вплив у соціології, етнографії, мовознавстві та інших науках. Представники К. Леві-Стросс, М. Фуко та ін.

Суб'єкт — у гносеології – той, хто здійснює пізнавальні зусилля.

Суб'єктивний ідеалізм — напрям у філософії, згідно з яким свідомість людини є творцем об'єктивного світу. Існує *сенсуалістичний суб'єктивний* ідеалізм (Дж. Берклі, Д. Юм, Е. Мах), який розглядає відчуття як суто суб'єктивне переживання, заперечуючи його об'єктивні джерела, і *трансцендентальний* суб'єктивний ідеалізм (І. Кант, Й. Фіхте, неоканціанці, феноменологи, екзистенціалісти), згідно з яким категоріальна (чи інша) структура свідомості є схемою конструювання світу.

Субстанція — незмінна першооснова всього суцього. Субстанція, згідно з уявленням прихильників субстанційної моделі світу, породжує всі явища світу і є їх об'єднуючим першопочатком. Матеріалісти вважали субстанцією матерію, ідеалісти – Бога.

Суперечність — в логіці порушення закону несуперечності, згідно з яким два судження, що суперечать одне одному, не можуть бути одночасно істинними. У філософії Гегеля (в діалектиці) суперечність розглядається як відношення між протилежностями і як джерело руху, розвитку.

Сутність і явище — категорії філософії, в яких відображаються рівні пізнання дійсності. В категорії явища охоплюється рівень зовнішніх, мінливих, несуттєвих характеристик речей, які дані чуттєвому пізнанню. Сутність відображає внутрішні, усталені, суттєві риси, які досягаються розумом. Ряд філософів твердить, що ми здатні пізнати лише явище (Дж. Берклі, Д. Юм, І. Кант, позитивісти). Діалектики говорять про взаємозв'язок і взаємопроникнення явищ і сутності.

Схоластика — середньовічне філософування, що розвивалось у численних філософських школах у рамках теології (IX-XVст.). На формування схоластики значний вплив мала філософія Арістотеля. Найбільш відомі представники: П. Абеляр, І. Еріугена, Ансельм Кентерберійський, Тома Аквінський, Дунс Скот. У пізній схоластиці точилася боротьба номіналістів і реалістів.

Сцієнтизм — абсолютизація науки (наукових методів і цінностей) у філософії, соціології і суспільній свідомості взагалі. Сцієнтизм знецінює гуманістичні (релігійні, етичні, естетичні та ін.) цінності і, по суті, розглядає людину як біоробота. Поняття сцієнтизму близьке за змістом до *натуралізму*.

Телеологія — вчення, згідно з яким розвиток, зміни в природі і суспільстві несуть у собі певну мету. І тому відносно них можна ставити питання, не чому (яка причина), а для чого (з якою метою). Якщо стосовно неживого світу такий підхід можливий лише в рамках ідеалізму (тут можна твердити, що будь-яке явище створене надприродною силою з певною метою), то стосовно біологічних істот телеологічний підхід мав деякий сенс і з погляду науки.

Теологія — богослов'я, вчення про Бога, система християнських догматів.

Теорія — ієрархічно розбудована система понять про певну сукупність об'єктів. Теорія включає найбільш загальні ідеї чи принципи, які об'єднують менш загальні поняття. Теорія повинна бути логічно не суперечливою і узгоджуватись з фактами.

Томізм — філософське богословське вчення Т.Аквінського і його послідовників. З кінця XIX ст. трансформоване в неотомізм.

Трансцендентальне — поняття, яким в деяких філософських системах позначаються правила (принципи) функціонування свідомості. В свідомості можна вичленити індивідуальні чуттєві (психічні) акти та однакові для всіх людей правила, схеми функціонування свідомості, які в кантіанстві і феноменології називаються трансцендентальними. Вони, отже, є потойбічними щодо чуттєвого «матеріалу» свідомості. І.Кант, зокрема, вважав трансцендентальними категоріальні схеми (одиничне – загальне тощо), за допомогою яких синтезувався чуттєвий досвід.

Трансцендентальний ідеалізм — ідеалізм, який досліджує трансцендентальне – категорії, правила діяльності свідомості як джерело конституювання об'єктивної дійсності.

Універсалії — загальні родові поняття. Питання про природу універсалій було предметом дискусії між номіналістами і реалістами.

Утилітаризм — етичне вчення, згідно з яким в основі моральних вчинків людини лежить вигода. Засновником утилітаризму є англійський мислитель І.Бентам.

Феномен — 1) у буденній мові – явище, унікальне в своєму роді; 2) у філософії – чуттєві дані, взяті безпосередньо, як самі по собі. Наприклад, для художника яскравий захід сонця – це феномен. І він бере його як самоданість. Для вченого ж це – явище, за яким приховується певна закономірність, сутність.

Феноменологія — 1) у філософії Гегеля розвиток формоутворень свідомості (феноменів) на шляху досягнення наукового рівня; 2) вчення Е.Гуссерля, який розробив новий метод дослідження феноменів.

Філософія — світоглядно-теоретичне знання, спрямоване на осмислення універсальності, сутності світу та місце в ньому людини. Формами буття філософських знань є філософська ідея, філософське вчення, філософські школи, течії напрямки. Головний предмет філософії – відношення «людина-світ». Різноманіття філософських питань і проблем знаходять своє вирішення і розгляд у системі структурних підрозділів філософії, зокрема: онтології, гносеології, соціальної філософії, філософські антропології, аксіології тощо. Функції філософії: світоглядна, гносеологічна, загально-методологічна, прогностична, аксіологічна, гуманістична, освітня тощо.

Філософія життя — напрям у т. з. некласичній філософії кінця XIX-початку XX ст., представники якого проголосили життя (в біологічній чи психологічній формах) основним предметом філософії. Представники – Ф.Ніцше, В.Дільтей, А.Бергсон, З.Фрейд.

Філософія історії — філософська дисципліна, яка вивчає найбільш загальні закономірності історичного розвитку людства. Відомі схеми філософії історії Гегеля, К.Маркса, О.Шпенглера та ін. Ці схеми носять дуже загальний характер і слабо пов'язані з фактичною історією і тому їх не слід розглядати як дороговкази до дії.

Філософія права — філософська дисципліна, яка дає обґрунтування права, вивчає його сутність і зв'язок з мораллю і політикою і аналізує різні правові концепції – природного права, історизму, позитивістську та ін.

Формалізація — метод пізнання, який полягає в передачі змісту формальними (знаковими) способами – графіками, формулами, мовою математики, діаграмами і т. ін. Формалізація забезпечує зручне і ефективно використання знання. Протилежним до формалізації виступає інтерпретація (див. зміст і форма).

Цивілізація — в широкому розумінні те ж, що і культура; у вузькому розумінні певний рівень розвитку культури, який передбачає наявність державності, письма, техніки тощо. Представники філософії життя (О.Шпенглер) під цивілізацією розуміли раціональні здобутки культури (бюрократію, науку, техніку), які легко передаються від народу до народу і є свідченням занепаду культури.

Цінність — значимість, яку люди надають речам чи явищам і яка лежить в основі ставлення до них (вибору, надання переваги і т. ін.). Цінність має місце лише в актах оцінки, коли ми вибираємо, вибудовуємо ієрархічну структуру цінностей. Цінності мотивують поведінку людей. Проблему цінностей досліджували неокантіанці (Ріккерт), М.Вебер, М.Шелер та ін.

Частина і ціле — категорії, в яких відображаються єдність і розчленованість речей і явищ. Ціле не є механічною сумою частин, воно породжує нову якість. Однак цілісність не слід розуміти як щось, що існує поза частинами. Категорії «частина» і «ціле» лежать в основі методів аналізу і синтезу.

Якість і кількість — категорії, які характеризують зовнішні буттєві визначеності речей. Якість – сукупність ознак, що вирізняють цю річ серед інших, відмінних від неї, і споріднює з подібними. Кількість – відмінність речей однієї якості (вага, довжина і т. ін.) або міра сукупності речей однієї якості. За Гегелем, якість і кількість пов'язані в такий спосіб, що кількісні зміни на певній межі переростають в якісні. В марксизмі це один із законів діалектики.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрущенко В.П., Михальченко М.І. Сучасна соціальна філософія – К., 2016.
2. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства [Текст] / Деніел Белл // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія; [упоряд. В. Лях] – К.: Либідь, 2016. – С.194–250.
3. Бичко І.В. Філософія: Курс лекцій. – К., 2013.
4. Бичко А. Історія філософії: Підручник. – Либідь, 2011.
5. Бойченко І.В. Філософія історії. – К., 2015.
6. Волинка Г.І. Філософія стародавності і середньовіччя в основному контексті / Г.І.Волинка. – К.: Каравела, 2005.
7. Волинка Г.І. Історія філософії у її зв'язку з освітою / Г.Волинка, В.Гусев, Н.Мозгова, І.Огороднік – К.: Каравела, 2006.
8. Горлач М.І. Філософія: Підручник. – Харків, 2000.
9. Горський В.С. Історія української філософії: Навч. посіб. – К., 2011.
10. Кремень В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції. – К.: Книга, 2015.
11. Козак І.Й. Основи української філософії: навчальний посібник / І.Й.Козак. – Кам'янець-Подільський:, 2010.
12. Надольний І.Ф. Філософія: Посібник. – К., 2014.
13. Пазенок В. С. Філософія. Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2008
14. Петрушенко В. Філософія – Львів: Літопис, 2004.
15. Петрушенко В.П. Основи філософських знань: Посібник. – Новий світ, 2003.
16. Причепій Є.М. Філософія: Посібник. – К., 2001, 2003.
17. Причепій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. А. Філософія. Підручник. – К.: Академвидав, 2007.
18. Подольська Є. А. Кредитно-модульний курс з філософії: філософія, логіка, етика, естетика, релігієзнавство. . – К.: Інкос, 2006.
19. Горський В.С. Історія української філософії. Курс лекцій. – К., 1996.
20. Добронравова І.С., Сидоренко Л.І. Філософія та методологія науки – Київ: ВПЦ «Київський університет», 2008 .
21. Добронравова І.С., Білоус Т.М., Комар О.В. Новітня філософія науки // Підручник для студентів філософських факультетів та аспірантів – Київ: «Логос», 2009 - 243 с.
22. Історія філософії України. Підручник / М.Ф.Тарасенко, М.Ю.Русин І.В.Бичко та ін – К., 1994.

23. Історія філософії України. Хрестоматія: Навчальний посібник / Упорядники: М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин, І. В. Бичко та ін. – К., 1993.
24. Кульчицький О. Основи філософії і філософських наук. – Мюнхен-Львів, 1995.
25. Культенко В. П., Савицька І. М., Супрун А. Г. «Концепт природного права в контексті аналізу транзитивних суспільств» - ТОВ «РІК – У» Ужгород – 2017.
26. Людина і довкілля: у 2 кн. / Упорядн., автор вступних розділів, біоґр. Довідок та коментарів В. С. Крисаченко. – К., 1995.
27. Нестеренко В. Г. Вступ до філософії: онтологія людини: Навчальний посібник для студентів вузів. – К., 1995.
28. Поппер Карл. Злиденність історизму: Пер. з англ. В. М. Лісового. – К.: АБРИС, 1994. – 192 с.
29. Попович М. В. Раціональність і виміри людського буття. - К., 2017.
30. Федів Ю. О., Мозгова Н. Г. Історія української філософії. – К., 2001.
31. Філософія: Підручник / Керів. авторського колективу І. В. Бичко. – К., 2011.
32. Філософія: Навчальний посібник / За ред. І. Ф. Надольного. – К., 1997.
33. Філософський енциклопедичний словник. – К., 2012.
34. Чекаль Л. А., Горбатюк Т. В., Лук'янець В. С., Самарський А. Ю. «Людина, наука, техніка: світоглядний аспект» - «Міленіум» - 2017.

Інформаційні ресурси:

1. Навчально-інформаційний портал НУБіП України. Електронний навчальний курс «Філософія» <https://elearn.nubip.edu.ua/course/view.php?id=4055>
2. <https://booknet.ua/tag/%D1%84%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F-t612922>
3. https://shron1.chtyvo.org.ua/Horlach_Mykola/Osnovy_filosofskykh_znan.pdf
4. Бібліотека світової літератури. Оригінали та переклади. (укр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ae-lib.org.ua>
5. Цифрова бібліотека НУБіП України DGLibrary [Електронний ресурс]. – URL: <http://dglib.nubip.edu.ua:8080/jspui>
6. Електронна бібліотека Національного університету біоресурсів і природокористування України eNULESIR.

7. Сайт Українського філософського фонду [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.philosophy.ua>
8. Сайт «Ізборник» – Історія України IX-XVIII ст.: першоджерела та інтерпретації (електронна бібліотека давньої української літератури та розвідок з політології) [Електронний ресурс]. – URL:
1. <http://litopys.org.ua> Офіційний сайт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти <https://naqa.gov.ua/>
 2. Офіційний сайт НУБіП України <https://nubip.edu.ua/>